

HANNİBAL'İN SAVAŞ TAKTİKLERİNE GENEL BİR BAKIŞ
A GENERAL REVIEW OF BATTLE TACTISC OF HANNIBAL

MURAT KILIÇ

Arş. Gör., Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

murat.kilic@erzurum.edu.tr

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi | ETU Journal of Social Sciences Institute
III/5, Nisan | April 2018, Erzurum
ISSN: 2149-939X

Makale Türü | Article Types : Araştırma Makalesi | Research Article
Geliş Tarihi | Received Date : 31.03.2018
Kabul Tarihi | Accepted Date : 23.04.2018
Sayfa | Pages : 25-60
DOI- : <http://dx.doi.org/10.29157/etusbe.52>

HANNİBAL'İN SAVAŞ TAKTİKLERİNE GENEL BİR BAKIŞ*

Murat KILIÇ

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED), C.III S.5, Nisan 2018, Sayfa: 25-60

ÖZET

Tarihe, dünyanın en iyi komutanlardan biri olarak geçen Hannibal, "savaş stratejisinin babası" olarak bilinmektedir. Çocukluğundan itibaren savaş meydanlarında olan Hannibal, savaşlarda kaba kuvvet yerine taktiğe önem vermiştir. Böylece asker zayıyatını en aza indirmiş ve en etkin sonucu almaya çalışmıştır. Hannibal'ın savaş taktikleri, coğrafyaya, zamana, asker sayısına, düşmanın psikolojik ve fiziki durumuna göre değişkenlik göstermiştir. Hannibal bir komutan olarak kendisinin ileri görüşlü ve akıllıca fikirlerini, mükemmel derecede savaş meydanına dökebilecek seçkin bir orduya da sahiptir. Bu makalenin amacı Hannibal ve ordusunun büyük savaşlarda uyguladığı ve tarihi kaynaklarda detaylı olarak verilen taktikleri incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Hannibal, Kartaca, Roma, Savaş Taktikleri, Cannae Savaşı.

A GENERAL REVIEW OF BATTLE TACTICS OF HANNIBAL

ABSTRACT

Hannibal, who has become one of the best commanders of world history, he is known as the "father of war strategy". Hannibal, who was in battlefields from childhood, placed great importance on battle tactics instead of brute force in battles. Hannibal's battle tactics changes according the conditions such as, geography, time, number of troops, psychological and physical condition of the enemy and he used new elements in every battle. In addition to skillful command ability, he has also a distinguished army that can apply his forward-looking and intelligent ideas into battlefield perfectly. This article examines the tactics, which well documented by ancient authors, Hannibal and his army applied in battles.

Keywords: Hannibal, Carthage, Rome, Battle Tactics, Battle of Cannae.

* Bu makale, 2017 yılında Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen *Eskiçağ'da Hannibal'ın Yeri ve Önemi* isimli yayımlanmamış yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Giriş

Hannibal, I. Pön Savaşının en önemli komutanı, Kartaca'da paralı askerlerin başlattığı isyanı bastıran, Kartaca'nın kayıplarını İspanya'da telafi eden ve bir anlamda devleti yeniden ayağı kaldıran Hamilkar'ın dördüncü çocuğu (ilk üçü kız) fakat ilk oğlu olarak MÖ 247 yılında dünyaya gelmiştir². MÖ 237 yılında, Kartaca'nın İspanya yönetici olan babası Hamilkar ile birlikte 10 yaşındayken İspanya'ya gitmiştir. Hamilkar, İspanya'da Kartaca'nın topraklarını genişletmek için Keltlerle (İberya Keltleri) savaşmış ve MÖ 229 yılında nehirden geçerken boğularak ölmüştür. Yerine Hannibal'ın eniştesi Hasdrubal geçmiştir. Hannibal, Hasdrubal idaresindeki ordunun süvari komutanı olmuştur. Hasdrubal'ın da öldürülmesi neticesinde Hannibal, İspanya'daki ordu tarafından komutan seçilmiş ve bu seçim Kartaca Senatosu tarafından onaylanmış, böylece Hannibal yirmi altı yaşındayken MÖ 221 yılında İspanya Kartaca orduları komutanı olmuştur³.

Hannibal'ın Savaşları ve Uyguladığı Taktikler

Tagus Savaşı (MÖ 220): Hannibal İspanya'daki orduların komutasını aldıktan sonra babası ve eniştesinden kalan İspanya'da Kartaca egemenliğini genişletme politikasını devam ettirmiştir. Bölgenin en güçlü ordusunu sahip olan Carpetani kabilesinin MÖ 220'de başlattığı isyan, Hannibal'ın ilk büyük savaşını yapmasına sebep olmuştur. Polybius'a göre Hannibal burada doğrudan bir savaşa girse kazanma şansı yoktur⁴. Hem Livy hem de Polybius Carpetani'nin topladığı ordunun 100.000 kişiye yakın olduğunu yazmaktadır⁵. Kartaca Ordusu ve Carpetani'nin oluşturduğu ordu, İspanya'daki Tagus Nehri'nin iki kıyısında karşı karşıya gelmiştir. Hannibal doğrudan bir saldırıdan kaçınmış ve karşı kıyıya kampını kurmuştur⁶. Fakat savaşı başlatan ilk hareket Hannibal'den gelmiştir. Kuvvetlerini Tagus Nehri'nin diğer kısmına geçirip, Carpetani kabilesine saldırdıktan sonra geri çekmiştir. Carpetani kabilesi kaçtığını düşündüğü Hannibal'ın ordusunu takip etmek için nehri geçmeye başlamıştır. Düşman nehri geçerken, sahte bir geri çekilme uygulayan Hannibal, ordusunu nehrin diğer kısmında organize ettikten sonra nehirden karaya çıkmak isteyen düşmana bu fırsat vermeden öldürülmeye başlanmıştır. Hannibal bitirici vuruşu, süvarilerle yapmıştır. Süvariler atlarının nehre sürdüklerinde, düşmanların akıntının şiddeti nedeniyle sağlam bir yer tutamaması ve Kartaca süvarilerinin atların yüksekliği nedeniyle rahatlıkla düşmanı askerlerine büyük kayıplar verdirmiştir. Kıyıya ulaşmayı başaranların çoğu ise Hannibal'ın kıyıya paralel olarak konumlandığı, sayıları yaklaşık 40 olan fillerinin ayakları altında ezilmiştir.

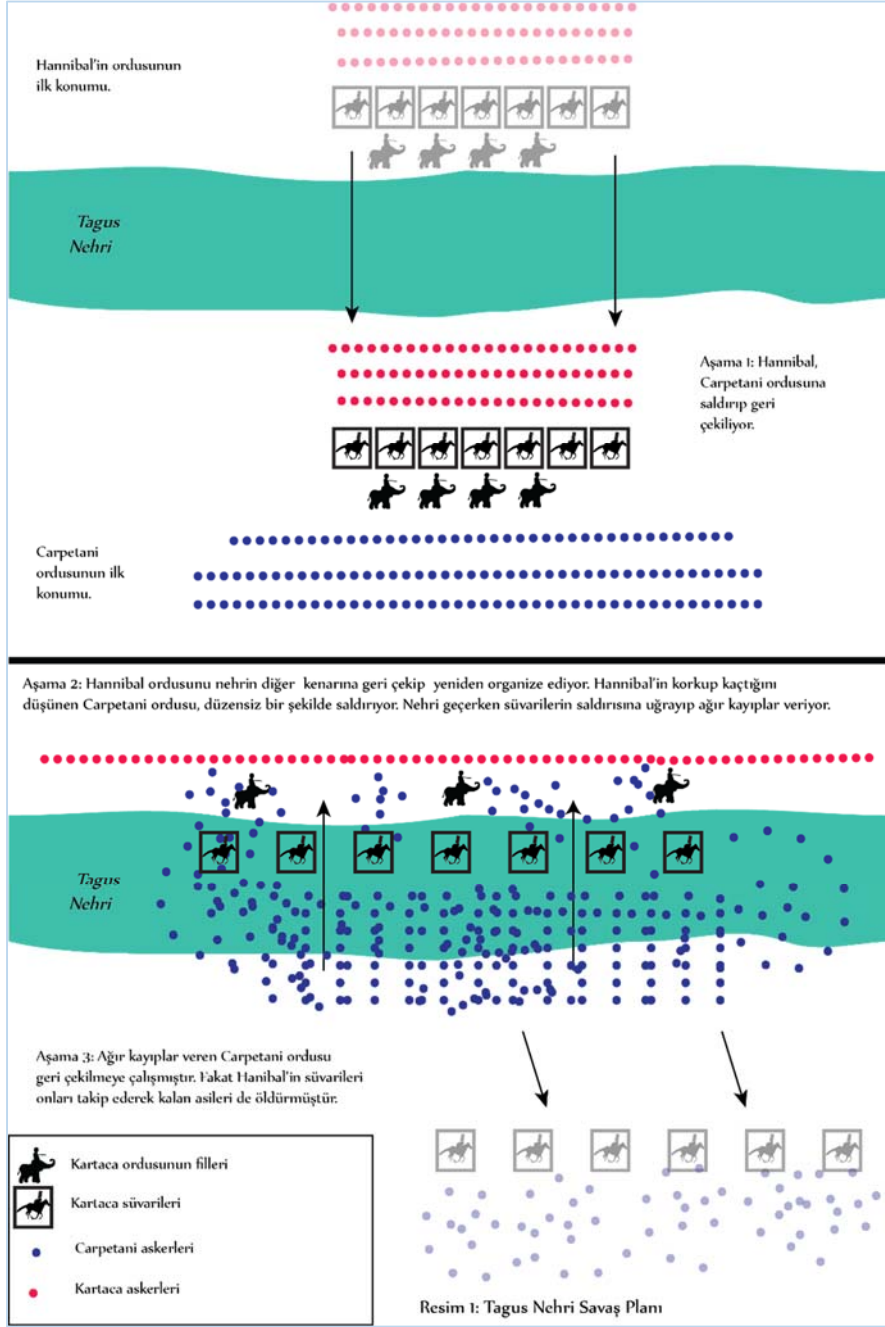
² Appian, **Roman History I**, (ed. ve çev. Brian McGing), Cambridge, Harvard University Press, 1912, Hannibals War.20; Livy, XXI.2; Polybius, I.78.

³ Polybius, **The Histories II**, (III-IV), (çev. W. R. Paton), Harvard University Press, Cambridge, 1922.13; Hoyos, **Mastering The West**, 86.

⁴ Polybius, III.13.

⁵ Polybius, III.14; Livy, XXI.5. Kaynakların sayısı abarttığı muhtemeldir. Fakat yine de kaynakların vurguladığı gibi Carpetani'nin bölgenin en güçlü kabilesi olması, Kartaca'nın ele geçirdiği bölgelerden kaçanlar, isyanı Kartaca boyunduruğundan kurulmak için fırsat olarak gören kabileler ve Carpetani'nin müttefikleri de ordunun büyüklüğü değerlendirilirken göz önüne alınmalıdır. Ayrıca kaynaklar Hannibal'ın ordusunun asker sayısı hakkında bilgi vermemektedir.

⁶ Titus Livy, **History of Rome VI**, (XXIII-XXV), (çev. Frank Gardner Moore), Harvard University Press, Cambridge, 1940: XXI.5.

Ardından kaçanların toparlanıp tekrar saldırmasının engellemek için düzeni bozulan düşman takip edilmiştir. Süvarilerin takibindeki Carpetani ordusu imha edilmiştir. Hannibal bu başarının ardından, Carpetani bölgesini ele geçirmiş, Kartaca çıkarları için tehdit olarak gördüğü bölgeleri hâkimiyet altına almaya

devam etmiştir⁷. Bu galibiyet sayesinde Hannibal İspanya'da sükûneti sağlamış ve düşmanlara boyun eğdirmiştir.

Rhone Geçişi Savaşı (MÖ 218): İspanya'dan İtalya'ya gitmek için Alplere geçmek zorunda olan Hannibal, bu güzergâhta büyük sıkıntılar yaşamıştır. Geçiş tehlikeli olan Alplere henüz ulaşmadan bölgedeki Keltlerle savaş yapmak durumunda kalmıştır. Hannibal'ın müşkül duruma sokan diğer olay ise, Roma'nın İspanya'ya gönderdiği ordudur. Hannibal Rhone Nehrine yaklaşırken, Alplere karşı yağması durumunda ordusu yok olma veya Publius Scipio (MÖ 218 yılı konsülü⁸) komutasındaki Roma ordusu tarafından arkadan saldırıya uğrama ihtimali vardır.

Alplere doğru ilerleyişte Rhone Nehri'ne gelen Hannibal, nehrin her iki yakasında da yerleşim yerleri olan başını Volcae Kabilesinin liderlik ettiği Keltler tarafından tutulmuş olduğunu gördü. Hannibal, Volcae Kabilesine anlaşma teklifi götürse de kabile reddetmiştir. Bu kabile Keltlerin ortak özelliklerini barındırıyordu; savaşçı ve yağmacıydı. Keltlerin düşüncesi büyük ihtimalle ayaklarına kadar gelen Kartaca ordusunu yağmalamak ve mallarını almaktır⁹.

Hannibal'ın ordusu nehri geçmek için sal, kayık ve diğer gereçleri hazırlarken, Keltlerin oluşturduğu ordunun sayısı da giderek artmıştır. Kelt ordusunun konumu, nehir iki ordu arasında doğal engel olacak şekildedir. Rhone gibi büyük bir nehirde askerleri, erzakları, hatta filleri en az zararlı geçirmek bile büyük bir sorunken, birde karşısına büyük bir düşman ordusunun çıkması işleri Hannibal için iyice zora sokmuştur. Önünde Volcae'nin¹⁰ topladığı ordu, arkasında ise her an saldırma ihtimali olan Publius Scipio vardır. Hannibal, ordusunu bu müşkül durumdan kurtarmak için bir plan yapmıştır. Suffet Bomilcar ve Hannibal'ın büyük kız kardeşinin oğlu Hanno'yu bu iş için görevlendirmiştir¹¹. Hanno'nun görevi; emrindeki askerler ile Keltleri arkadan vurmaktır ve bir karışıklık yaratabilmektir. Hanno, bunun için nehrin yatağına doğru yaklaşık kırk kilometre ilerledi ve nehrin birleştiği uygun bir yerden karşıya geçti. Hanno komutasındaki askerler bir gün dinlendikten sonra nehrin kabilesinin ordusunun bulunduğu yere doğru ilerlemeye başladılar. Hannibal'e olmaları gerektiği savaş pozisyonunu aldıklarına dair sinyal gönderen Hanno ve askerleri, Hannibal ile yapılan planın bir sonraki aşamasını beklemeye başladılar¹².

Nehrin bir tarafında Keltler ve onların bulunduğu tarafa geçip Kelt kampının yakınlarına sızan Hanno, diğer tarafında ise Hannibal ve Kartaca ordusu vardır. Hannibal ise ordusunu nehrin karşısına geçirmeye hazırlanmaktadır. Hannibal, Hanno'nun kararlaştırılan stratejik bölgede olduğu sinyalini aldıktan sonra ordusunu karşıya geçirmeye başladı. Hannibal, karşıya geçen askerlere karaya ayak basar basmaz savaş pozisyonu almaları emrini verdi.

⁷ Dexter Hoyos, **Hannibal's Dynasty: Power and Politics in the Western Mediterranean**, Routledge, London, 2003, 91.

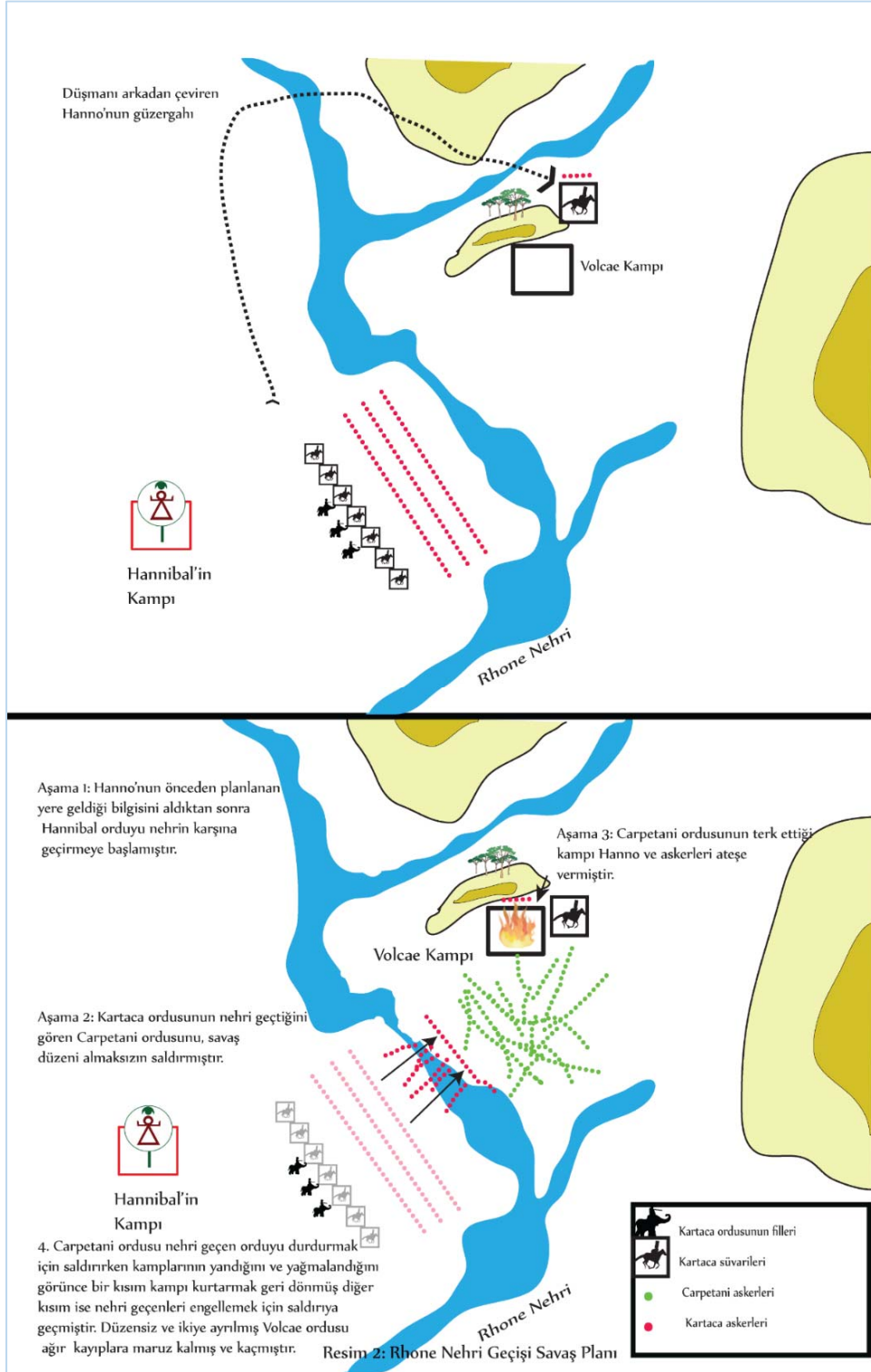
⁸ Publius Cornelius Scipio aynı adı taşıyan ve daha sonra Africanus ünvanını alan oğlu Publius Cornelius Scipio Africanus ile karıştırılmamalıdır. Publius Cornelius Scipio M.Ö. 211 yılında İspanya'da Kartacalılar tarafından öldürülmüştür.

⁹ John Prevas, **Hannibal Crosses The Alps**, Da Capo, Cambridge, 1998, 92.

¹⁰ Daithi Ó Hógáin, **The Celts: A History**, Boydell Press, Woodbridge, 2003, 91.

¹¹ Appian, **Hannibal's War**, 20.

¹² Polybius, III, 42-43; Livy, XXI.27.

Hannibal nehrin üst kısımlarına yerleştirilen bazı aletler sayesinde nehrin akışını yavaşlatmıştır. Ardından atlar yüzerek askerler ise birleştirilmiş sallar üzerinden nehri geçmiştir. Hannibal'in ordusunun nehri geçmeye başladığını gören Kelter

savaş düzeni almaksızın Kartaca ordusuna saldırdı. Bu plansız ve düzensiz saldırı, Hannibal'ın işini kolaylaştırmıştır. Hannibal'ın kıyıya çıkan askeri derhal çatışmaya girdi. Ancak hala nehri geçmekte olan askerin bu hengâmede kayıp vermemesi için Hannibal'ın daha önce Hanno komutasında yerleştirdiği askerler devreye girdi. Hanno ve komutasındaki askerler saklandıkları yerden çıkarak Hannibal'ın ordusuna saldırı için giden Keltlerin terk ettiği kamplara girdi ve kampı ateşe verdi. Kampları ateşe verilen Kelt ordusu panik ve karasızlık içinde kalmış ve ikiye bölünmüştür. Kelt askerlerinin bir kısmı ailelerinin bulunduğu kampları kurtarmak için geri dönerken diğer kısmıysa Kartaca ordusunu durdurmaya çalışıyordu. Hannibal kalan Keltlerle savaşmaya yetecek kadar askerini karşıya geçirdikten sonra, Hanno'nun da desteği ile Kelt ordusunu iki taraftan sıkıştırdı. Kısa bir süre direnen Kelt ordusu panik halinde dağılmaya başladı¹³. Böylelikle Kartaca ordusu hem büyük bir sorundan kurtulmuş hem de ordunun kabiliyetini ve Hannibal'ın taktiksel becerisini gösteren bir zafer kazanmıştır.

Alplerde Yapılan Saldırıları: Rhone nehrini geçen Hannibal, 4 gün boyunca Ada'ya ilerlemiş¹⁴, ardından 10 gün ise nehri takip etmiştir ve Alplere tırmanmaya başlamıştır. Rhone Nehri kenarında Keltler ile savaştan dolayı zaman kaybetmiş olan Hannibal, Alpleri geçişin, tırmanışların, iniş ve çıkışların zorlu olduğu, vadilerde ve dağlarda kaybolmanın ihtimaller dâhilinde olduğunu biliyordu. Fakat bu yollar tamamıyla bilinmez değildir. Hannibal'ın geçtiği bu yollar önceden Keltler tarafından kullanılıyordu. Bu yollar genel olarak şu şekildedir; yollar nehirlerin kenarlarında, dağların yükseliş yönüne doğru ve vadilerden devam etmektedir. Uzun dolambaçlar ve aniden daralan patika benzeri geçitler dağların üzerindeki yüksek rakımlı geçitlere kadar uzanmaktadır¹⁵.

Zorlu ve bilinmeyen bir arazide ortaya çıkan Allobroges Kabilesi, ordu için büyük bir tehdittir. Hannibal'ın ilerleyişini yavaşlatan bu kabilenin askerlerini takip eden Hannibal'ın keşif birlikleri, önemli bir istihbaratı Hannibal'e ulaştırdılar. Keltler gündüz Hannibal'ın ordusunu takip ederken, ordu konaklayınca mevzilerini bırakarak yerleşim yerlerine geri dönüyorlardı. Bu fırsattan yararlanmak isteyen Hannibal, orduya buldukları bölgede gerekenden daha fazla ateş yakmalarını ve kamp için hazırlık yapmaları emrini verdi. Hannibal'ın ordusunun burada kalacağına emin olan kabilenin savaşçıları puslu yerlerini terk etmiştir. Şafak vakti gelmeden, Hannibal ordusunda hafif silahlı¹⁶ birliği yanına alarak daha önce düşman kabilenin savaşçılarının bulunduğu noktadan daha üst bir konuma askerlerini yerleştirdi. Ardında orduya hareket emri verdi. Gün ışıyıp kabilenin

¹³ Livy, XXI.27.

¹⁴ Rhone Nehri'ni geçtikten sonra dört günlük yürüyüşün ardından ulaştığı ve Polybius'un Nil'in deltasına benzettiği "Ada"dır. İki nehrin kesiştiği noktada bulunan bölgeye gelen Hannibal burada meskûn kabilenin lideri olan iki kardeşin mücadelesine müdahil olmuştur. Hannibal, büyük kardeş Branceus'a yardım etti ve küçük kardeşini sürgüne gönderdi. Branceus bu yardımın karşılığında Kartaca ordusunun eksilen iâşesini tamamladı, Alplerin geçişi için uygun giysileri Hannibal'ın ordusuna verdi ve kılavuzlarını Kartaca ordusuna tahsis etmiştir (Polybius, III.49; Livy, XXI.31).

¹⁵ Prevas, 103.

¹⁶ Hafif silahlı piyade veya hafif piyade; Manevra kabileyi üst düzey, serbest bir şekilde çatışan az veya neredeyse hiç zırh giymemiş, mızrak, ok, sapan gibi savaş aletlerini de kullanan ordu birlikleri demektir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Richard Gabriel, **Great Armies Of Antiquity**, Preager, London, 2002. Gabriel, 252; Jimmy Teng, **Musket, Map and Money: How Military Technology Shaped Geopolitics and Economics**, De Gruyter Open, Berlin, 2014, 32.

savaşçıları geri döndüğünde, ordunun artık yürüyüş durumuna geçtiğini ve ana geçide doğru ilerlediğini görüp ve saldırıya geçtiler¹⁷.

Keltler, ordunun bir kısmının geçidi geçmesi ve Hannibal'ın yerleştirdiği askerlerin kendilerini tehdit edecek bir konumda olmasına rağmen aynı zamanda birkaç farklı noktadan orduya hücum etti. Yolun dar ve sarp oluşu, yaralanan ve panikleyen hayvanların kontrolden çıktığında kendileri ile birlikte etrafındakilerin uçurumdan düşmesine neden olmaktadır. Hannibal, önce kabileye müdahale etmediyse de daha sonra ordunun düzenin bozulmaya başladığını ve tüm iaşenin tehlike altında olduğunu görünce, üst noktalara konumlandığı askerlerine saldırı emri verdi. Kabilenin savaşçıları ağır kayıplar sebebiyle kaçtı ve Kartaca ordusu kalan sürede bir tehdit olmaksızın geçişini devam ettirdi. Fakat Hannibal'ın ordusu bu saldırıda büyük kayıplar vermiştir. Bu kayıpların boyutu o kadar büyüktür ki Polybius'a göre eğer bu kabile planlarını gizlemeyi başarmış olsaydı, Kartaca ordusunu orada yok edebilirdi.¹⁸

Hannibal, bu geçidi aşmış, kısa bir mesafe ilerledikten sonra, orduya saldıran Keltlere ait yerleşim yeri karşısına çıktı. Allobroges kabilesine ait neredeyse terk edilmiş bu küçük şehir veya kasaba Hannibal'ın eline geçmiştir. Dört gün sorunsuz ilerleyişinin ardından bu kez civardaki kabilelerin büyükleri barış göstergesi olarak ellerinde çelenk ve dallarla Hannibal'e geldiler. Bu kabileler Hannibal'ın Allobroges kabilesine yaptıklarını duyduklarını ve savaşmak yerine misafirperverlik göstereceklerini beyan ettiler. Hannibal'e anlaşmanın sembolü olarak rehin vermeyi, ordusunun ihtiyaçlarını görmelerini ve orduya kılavuz vermeyi teklif ettiler.

Hannibal'ın barış teklifini kabul etmesi de etmemesi de risktir. Çünkü daha önce savaştığı, büyük miktarda askerini kaybettiği kabilenin akrabalarını ordusunda barındıracak ve onların kılavuzluğuna güvenecektir. Kabul etmeyişi de büyük bir risktir, çünkü bunu açık bir savaş ilanı olarak görebilirlerdi. Hannibal Keltlerin tuzağından şüphelenmiş olmalı ki henüz olaylar başlamadan tedbir almıştır. Süvarileri, filleri ve erzak yüklü hayvanları önden göndermiş, ordunun arkasında ise kendinin de aralarında bulunduğu yaya birliklerinin en seçkinlerini yerleştirmiştir.¹⁹

Hannibal'ın ordusu bu kabilenin verdiği kılavuzlar eşliğinde iki günlük yürüyüşün ardından, yolun daraldığı ve saldırı için elverişli tepelerin bulunduğu boğaza girerken orduya pusu kuran Keltler ortaya çıkmıştır. Ardından orduya tüm yönlerden saldırıya geçmişlerdir. Ordunun arka tarafına yapılan saldırıların, iyi yetiştirilmiş piyadeleri sayesinde orduya büyük zararlar vermesine engel olundu. Fakat Keltler bu defa boğazın dağa yakın kısmından, Hannibal'ın ordusuna devasa kayalar fırlatmaya başladılar. Atılan devasa kayalar ve yapılan saldırılar, süvarilerle önden gönderilen birliklerle ordunun ana kısmının ayrılmasına neden olmuştur. Filler ise ordunun işini kolaylaştırmıştır. Keltlerin bu hayvanlardan korkması nedeniyle fillerin bulunduğu kısımlara yaklaşmamışlardır. Bu saldırılar gece geç saatlere kadar sürmüş ve Hannibal geceyi nispeten korunaklı beyaz bir taşın dibinde geçirmiştir²⁰.

¹⁷ Livy, XXI.32.

¹⁸ Polybius, III.50; Livy, XXI.32.

¹⁹ Livy, XXI.34-35.

²⁰ Livy, XXI.35.

Hannibal ve ordusu bir sonraki sabah Kelterin saldırısının bittiğini gördüler. Ordu yeniden birleşti ve ilerlemeye devam etti. Ordunun önünün açılması ve saldırıların durmasıyla, orduda düzen yeniden sağlanmaya ve organize olmaya başladı. Livy, onuncu günde Alplerdeki ana geçide gelinceye kadar ordunun Kelt saldırılarına maruz kaldığını yazmıştır. Polybius ise bu saldırının sabah bittiğini belirtmiştir²¹.

Verdiği ağır kayıplara rağmen Hannibal'ın ordusu dağılmadı veya komuta kademesine karşı bir sıkıntı yaşanmadı. Değerlendirilmesi gereken bir diğer husus, Keltlerin burada gösterdiği başarılı savaş taktiğidir. Bilinçsizce saldırmak yerine orduyu ikiye bölmeye çalışmaları, ordunun yolunu tıkama, coğrafyayı etkili kullanma hatta askerler yerine hayvanları vurup hayvanları panikleterek daha fazla kayba neden olmaları savaşçılık yeteneklerinin ve taktik bilgilerinin göstergesidir. Hannibal'ın ordusundaki disiplin, kararlılık ve organizasyon dikkate değerdir²².

Ticinius Savaşı (MÖ 218): Hannibal, İspanya'da başladığı yolculuğunu 5 ay sonra, Kasım ayında, Po Ovasına indiğinde bitmiştir. Kelt Allobroges Kabilesinin düzenlediği iki büyük pusuda Alplere tırmanmaya başlamadan önce 50.000 olan asker sayısı neredeyse yarı yarıya azalmıştır. 12.000 Afrikalı, 8.000 İspanyol ve küçük miktarda diğer unsurlardan oluşan piyade ve 6.000 süvari bu zorlu yolculuğu bitirmeyi başarmıştır²³.

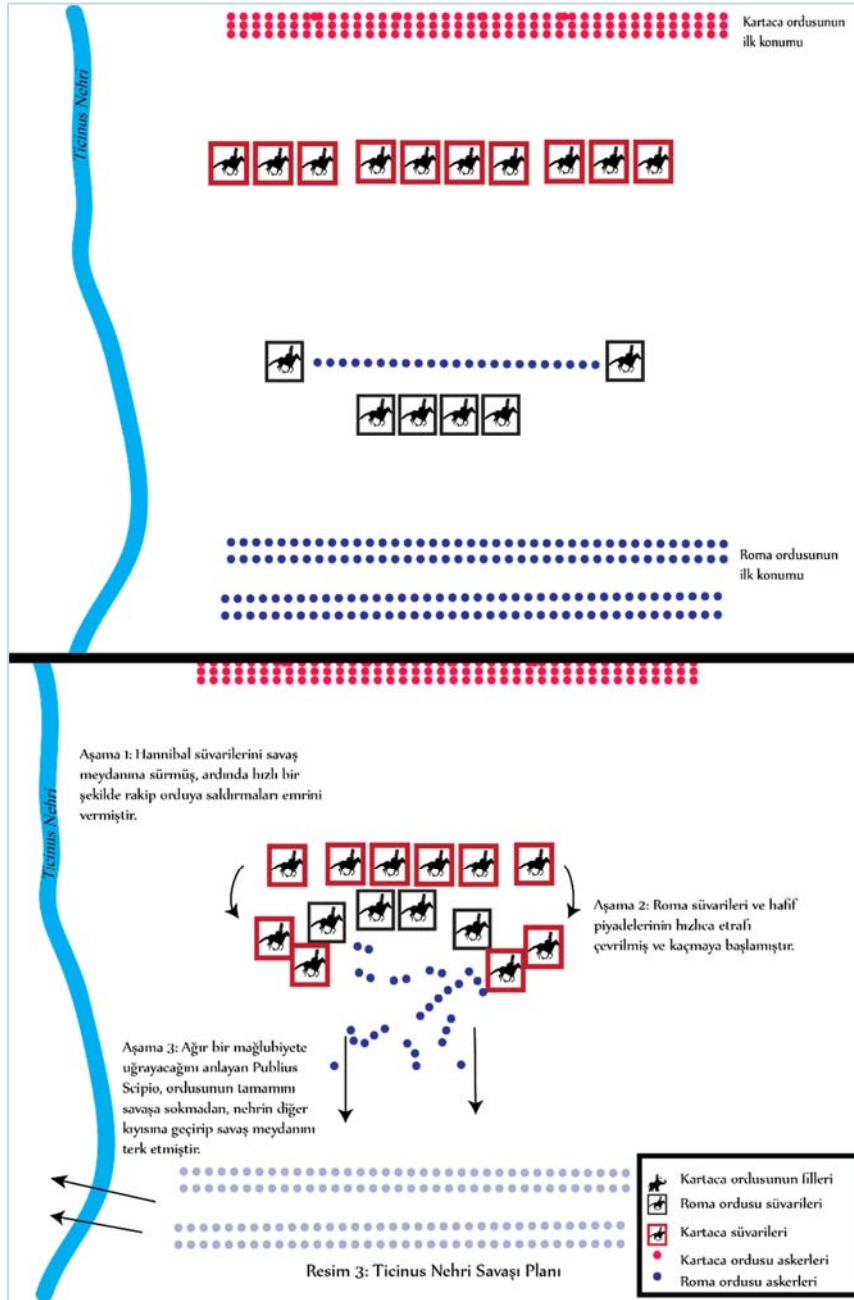
Ordunun yarısını Alplerde uğradığı pusularda kaybeden açlık ve sefalet içinde Po ovasına indiren Hannibal'i, Publius Scipio, İtalya içlerine daha fazla ilerlemeden mümkün olan en kısa sürede durdurmak istiyordu. Zaman kaybetmemek için diğer konsül Tiberius Sempronius Longus ve ordusunu beklememiştir. Çünkü kaybedilen zaman Hannibal'in Roma düşmanı Keltleri etrafında toplamak ve ordusunu toparlamak için kazandığı süredir. Publius Scipio, Po Nehri'ni geçerek Hannibal'i bulmak için batıya doğru ilerlemiştir. Hannibal'de aynı nehri takip ediyordu. Nehrin sağında Kartacalılar, solundaysa Romalılar vardır. İki ordu birbiriyle karşılaştığında ordular ilk çatışma için hazırdır. Savaşın vuku bulduğu yer Po Nehri'nin kollarından biri olan Ticinus (Ticino) Nehri yakınları, günümüzde Pavia'nın batısında, Pavia ve Casale Montferrato arasındadır²⁴. Her iki komutan da bir an önce savaşa girmek kesin bir sonuç almak mecburiyetindedir. Savaş pozisyonuna geçen ordulardan Hannibal'in ordu dizilimi şu şekildedir: Ağır süvari birliği merkezde, Numidyalı süvariler her iki kanata dağıtılmıştır. Publius Scipio ise Hafif piyadelerin desteği ile öne süvari birliğini yerleştirmiştir. Fakat Hannibal'in ordusu ilk hareketi çok hızlı olduğu için, Romalı hafif piyadeler mızraklarını dahi atmadan Hannibal'in süvarilerinin saldırısına uğramışlardır.

²¹ Polybius, III.53.

²² Hannibal'ın bu ağır kayıplarını karşılaştırmak açısından örneklemek gerekirse; MS 1812'de Napolyon'un Moskova seferinde modern imkânlarla rağmen, 450.000 olan asker sayısı, Haziran'dan Ağustos ortalarına kadar hiçbir çarpışma olmaksızın 185.000 kişiye düşmüştür (Hoyos, **Hannibal's Dynasty**, 110).

²³ Polybius, III.56. Ayrıca stel hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Mary Jaeger, "Livy, Hannibal's Monument, and the Temple of Juno at Croton" **Transactions of the American Philological Association** 136, 389-414.

²⁴ Frank William Walbank, **A Historical Commentary on Polybius I**, Clarendon Press, Oxford, 1957, 388.

Kartaca ordusundaki süvarilerinin ani saldırısı neticesinde Roma hafif piyade birliği çekilmek durumunda kalmış ve bir etkinlik gösteremeden pasifize olmuştur. Kanatlardaki Numidyalılar, karşı taraflarındaki Roma ordusunun süvarilerini yenip Roma ordusunun merkezine saldırıya geçince, Roma ordusu dağılmış ve kaçıma başlamıştır²⁵. Ticinus Nehri'ndeki bu çatışmada ordunun bütün birimleri görev almamıştır. Hannibal tarafında sadece süvariler savaşa müdahil olurken, Roma tarafında ise sadece hafif piyadeler ve süvarilerin bir kısmı bu çatışmada görev

²⁵ Polybius, III.65.

yapmıştır. Roma'nın ağır piyadeler ise herhangi bir mücadeleye dahi girmeden geri çekilmiştir. Bu bağlamda burada yapılan, bir savaştan ziyade bir süvari çatışması mahiyetindedir²⁶. Hannibal ordusunu, tam savaş pozisyonuna soksa dahi, ağır kayıplar vereceğini anlayan Publius Scipio alelacele ordusunu geri çekip, nehrin karşısına geçti. Bu hızlı geri çekiliş sırasında nehri geçemeyen veya Roma ordusu geçtikten sonra köprüyü yıkmak için görevlendirilmiş asker ve görevliler Hannibal'ın eline düşmüştür. Bunların sayısı ise yaklaşık 600'dür. Kartaca süvarileri Romalılara ağır kayıplar verdirdiler hatta konsül Publius Scipio da yaralanmıştır²⁷.

Yaralı konsül Publius Scipio'yu gelecekte Africanus unvanı alacak olan aynı isimdeki oğlu tarafından kurtarıldığı iddiası vardır²⁸. Bu iddianın sahibi olan Livy, onu oğlunun kurtardığını yazsa da, yine kendi kitabında Coelius Antipater'e atıfta bulunarak konsülü kurtaran kişinin Liguryalı bir köle olduğunu belirtmiştir²⁹.

Hannibal, Roma ordusunu takip için gönderdiği Numidyalılar Romalıların bıraktığı kampı yağmalamadı ve çekilmekte olan Roma ordusuna da saldırdı. Publius Scipio ordusuna daha fazla zayıt verdirmeden Placentia'ya çekmeyi başarmıştır. Publius Scipio bu vaziyetteyken, Afrika'ya çıkarma yapmak için bekleyen diğer konsül Sempronius Longus, Roma Senatosunun emri ile İtalya'ya geri dönmek durumunda kalmıştır. Sempronius Longus'a, Publius Scipio'nun Ticinus'taki yenilgi haberi ulaştığında Roma yakınlarındaydı ve Ariminum'a (Rimini) doğru ilerliyordu³⁰. Hannibal'ın bir sonraki rakibi, MÖ 218 yılının diğer konsülü Tiberius Sempronius Longus'tur

Trebia Savaşı (MÖ 218): Konsüllerin zihnindeki savaş stratejileri farklıdır. Publius Scipio geçici olarak savaştan uzak durmak niyetindedir. Bunun başlıca sebepleri; kışın gelmesi ile Keltlerin orduyu terk ederek köylerine döneceği, Ticinus Nehri'ndeki savaşında madden ve manen yıpranan ordunun kendisini toparlamasının iyi olacağını, ellerindeki tecrübesiz askerlere eğitim verilmesi gibi gerekçelerdir. Sempronius ise savaşa daha istekliydi. Publius Scipio'nun yaralı olması sebebiyle Sempronius her iki ordunun da kontrolünü ele almıştır. Elinde böyle büyük bir ordu varken geri çekilmesinin ve bu bölgeyi Hannibal'e bırakması gibi bir durum söz konusu değildir. Sempronius'taki bu savaş isteği Hannibal'ın işlerini kolaylaştırmış ve bu zaafı fırsata çevirmesine imkân tanımıştır.

Hannibal'ın bu savaşa girme nedenleri ise; en önemli müttefiki olan Keltlerin, Hannibal tarafından Roma'ya karşı başlattığı galeyanın sönmesini engellemek için bir zafer daha kazanmak, daha önce yenilgiye uğrattığı Roma ordusuna toparlanma fırsatı vermeden bir darbe daha indirmektir. Ayrıca buradaki Roma egemenliğini bitirerek kışı geçireceği bu bölgeyi güvenli hale getirmek ve lojistik desteği güvence almaktır. Hannibal, Ticinus'ta kazandığı başarının meyvelerini toplamak, Roma'nın gücünden hala çekinen Keltleri ikna etmek için ve Roma'ya karşı harekete geçti.

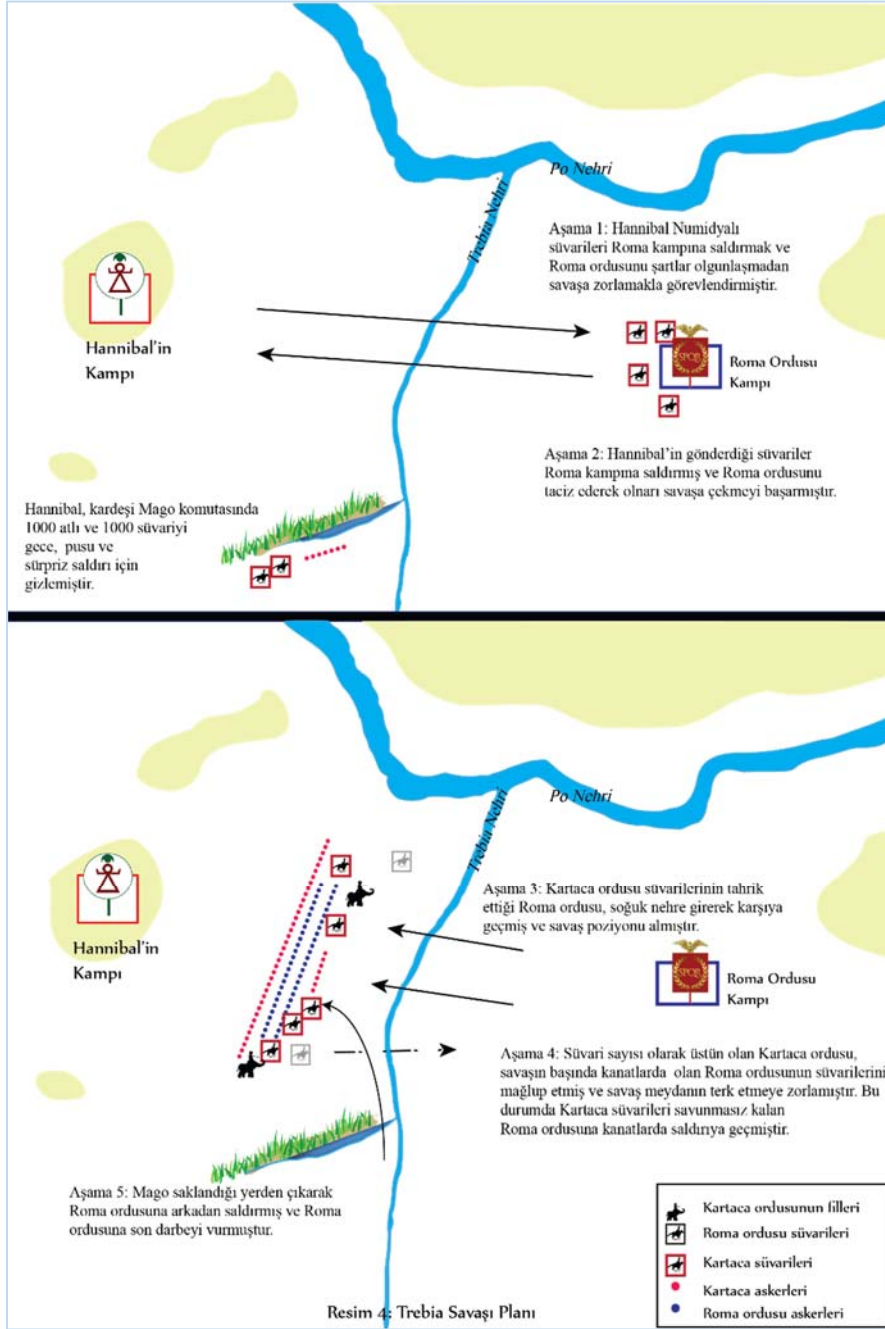
²⁶ Dexter Hoyos, **Hannibal, Rome's Greatest Enemy**, Bristol Phoenix, Exeter, 2010, 47.

²⁷ Polybius, III. 66.

²⁸ Livy, XXI.46.

²⁹ Livy, XXI.46. Coelius Antipater, Livy'nin kendi kitabını yazarken kullandığı ana kaynaklarından biridir fakat kitapları günümüze ulaşamamıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Susanne William Rasmussen, **Public Portents in Republican**, L'Erma di Bretschneider, Rome, 2003, 17.

³⁰ Livy, XXI.51.

Batı Trebia'da savaşın yapılacağı alan geniş, düzlük ve ağaçsızdır. Hannibal burada savaşın seyrini değiştirecek bir nokta belirledi. Bu nokta iki tepe arasında kenarları oldukça yüksek yeşillikle kaplı bir suyoludur³¹. Hannibal burayı savaş

³¹ Polybius, III.71.

stratejisinin taktik noktası olarak belirlemişti. Romalılar Keltlerle savaşırken bu bölgelerde sık sık pusuya maruz kalıyorlardı, ancak burası nispeten düz bir alandı bu yüzden Romalılar pusuya olabileceğinden şüphelenmemişti. Hannibal, savaştan bir gün önce 1.000 yaya ve çoğu Numidyalı süvari olmak üzere 1.000 atlıyı, karanlıkta küçük kardeşi Mago emrindeki askerleri bu noktaya gizlemiştir.

Polybius'a göre Roma ordusunun mevcut asker sayısı 16.000 Romalı, 20.000 müttefik piyade ve 4000 süvariden oluşuyordu³². Livy'ye göre ise Romalı piyade sayısı 18.000, müttefik piyade sayısını ise 20.000'dir. Bu askerlerden başka Roma'ya sadık kalan tek Kelt kabilesi olan Cenomani'den bir kıtadan bahsetmekte ancak Livy buradaki Romalı süvari sayısına dair bilgi vermemektedir³³. Publius Scipio'nun hala iyileşmeyen yaraları sebebiyle komuta Sempronius'tadır.

Hannibal'ın askeri gücüyle; Mago ve pusuya yatmış olan 2.000 kişiye ek olarak 14.000 Kelt, 9000 piyade ve 5000 süvaridir³⁴. Hannibal'ın ordusundan bahsedilirken filleri de unutmamak gerekir. Hannibal'ın filleri bu savaşta nasıl konumlandığı konusunda antik kaynaklarda verilen bilgiler birbiriyle çelişmektedir. Polybius'a göre piyadelerin önüne³⁵, Livy'ye göre³⁶ süvarilerin yanına; kanadın en dışına, Appianus'a göre³⁷ ise süvarilerin önünde konumlandırmıştır.

Hannibal'ın pusuya noktasına Mago'yu yerleştirdiği ve savaş hazırlıklarını bitirdiği gecenin sabahında, Numidyalı süvariler, Trebia Nehri'ni geçerek Romalılara saldırdılar. Bu hareketin amacı Sempronius'u şartlar olgunlaşmadan bir savaşa zorlamaktır. Savaşa hazırlıklı olan Hannibal'ın ordusu, Sempronius'un kendi ordusuna savaş emrini vermesini bekliyordu. Hannibal'ın emri ile nehrin Roma tarafına geçen Numidyalılar, Roma kampına saldırıp, Romalıları savaş için provoke ederken, Kartaca ordusu kendilerini ve atlarını savaşa hazırlıyordu³⁸.

Sempronius'u provoke etme girişimi başarı ile sonuçlanmıştır. Sempronius ordusuna kahvaltılık gibi zaruri ihtiyaçlar için bile zaman tanımadan derhal savaşa hazır olmaları emrini verdi. Sempronius, Numidyalıların saldırısı için önce süvarilerine, daha sonra 6.000 hafif piyadeye ardından tüm orduya saldırı emri vermiştir³⁹. Roma kampını provoke etmeyi başaran Numidyalı süvariler geri çekildiler.

Romalıların savaşa girişmeden önce karşılaştıkları ilk zorluk kış dönümüne yakın bir tarihte oldukça soğuk olan ve bir iki gün önce yağın karında etkisiyle yükselen, göğüs hizasına kadar olan nehri geçmektir. Hannibal, Numidyalı süvarilerin nehri güvenle geçebilmesi, Kartaca ordusunun Romalı tehdidi olmadan orduyu yerleştirebilmesi ve savaş düzenini Romalıların fark etmemesi için 8.000 hafif silahlı piyadeyi Kartaca ordusunun bulunduğu kampın birkaç kilometre önünde konumlandırmıştır. Orduların sayıları birbirine yakın gibi görünse de neredeyse tüm şartlar Hannibal'den yanadır. Daha doğrusu Hannibal bu şartları oluşturmuştur. Süvariler Romalıları oyalarken, Hannibal ordusunun ana kısmı

³² Polybius, III.72.

³³ Livy, XXI.55.

³⁴ Polybius, III.56.

³⁵ Polybius, III.72.

³⁶ Livy, XXI.55.

³⁷ Appian, **Hannibal's War**, 7.

³⁸ Polybius, III.71.

³⁹ Polybius, III.72.

kamptan yaklaşık 1 km uzaklıkta tek sıralı bir şekilde savaş pozisyonu aldırdı. Romalılar Ticinus Nehrini geçtikten sonra aç, ıslanmış, üşümüş bir vaziyette Roma'nın Cumhuriyet döneminde sıkça kullandığı triplex acies⁴⁰ taktiğiyle savaş düzeni almışlardır⁴¹.

Trebia'daki savaş hafif piyadelerin çatışması ile başlamıştır. Savaşın daha ilk aşamasında Hannibal'in stratejisi meyvelerini vermeye başladı. Çünkü Roma ordusundaki hafif piyadeler ve süvariler, Numidyalı atlıların Roma kamplarını tacizinde, mızraklarının çoğunu kullanmıştır. Kısa süreli bir çatışmanın ardından Romalı hafif piyadeler geri çekilmeye başladı. Sempronius bu olumsuz duruma rağmen ordusuna ilerleme emri verdi. Roma ordusunun piyadeleri, Kartaca ordusuna karşı direndiler ve uzun bir süre herhangi bir taraf üstünlüğü elde edemedi. Ancak Hannibal'in süvari üstünlüğü bir kez daha kendini göstermiştir. Kartaca ordusunun süvarileri rakip süvarileri yenmiş ve çekilmeye mecbur etmiştir. Bu durum Roma ordusunun kanatlardan süvari saldırısına maruz bırakmış ve büyük kayıplara neden olmuştur. Savaşın gidişatını değiştiren kişi pusuda bekleyen Mago oldu. Kartaca ve Roma ordusu savaşırken Mago, Roma ordusuna arkadan gerçekleştirdiği saldırı Roma ordusunda büyük bir kargaşa yarattı. Neredeyse tüm yönlerden saldırıya maruz kalan Roma ordusu dağılarak sabah geçtikleri nehre doğru kaçmaya başladı⁴².

Roma ordusunun merkezinin durumu ise tamamen farklıydı. Soğuk, açlık ve ordunun en zayıf noktası olan kanatlardan saldırıya maruz kalması dahi Roma'nın merkezindeki 10.000 askeri durdurmamıştır. Roma ordusunda kanatlardaki birlikler kaçmış veya ölmüş olmasına rağmen, Hannibal'in merkezdeki birliklerini yarmayı başarmıştır. Bu 10.000 kişi, yarama hareketinin ardından Placentia'ya, kampı korumakla görevli Publius Scipio ve komutasındaki askerlerin bulunduğu kampa çekildiler⁴³. Hannibal bu çekilmede Romalıları takip ettirmemiştir.

Sempronius ordunun geri kalan kısmını önce Placentia'ya sonra ise daha güvenli ve korunaklı bir şehir olan Cremona'ya çekti. Bu geri çekiliş, Kartacalı tacizi olmaksızın devam etmiştir.

Savaşın sonucu Roma için büyük bir mağlubiyettir. Ordunun organize bir şekilde çekilen 10.000 kişilik kısmı hariç yok edilmiştir. Kartaca tarafında ise en ağır darbeyi İkinci Kartaca Savaşında sıkça karşılaştığımız gibi merkezi tutan ve yarma hareketine maruz kalan Keltler almıştı ancak yine de Hannibal'in ordusunun kayıpları Roma ile karşılaştırıldığında veya savaşın büyüklüğü göz önüne alındığında oldukça düşüktür. Hannibal bu savaşta Sempronius'un aceleciliğini ve savaşa istekliliğini iyi gözlemlemiş, rakibinin psikolojik durumunu iyi analiz etmiştir. Bu savaşı önemli kılan diğer bir neden ise Hannibal'in fillerini İtalya'da kullanma imkânı bulduğu tek savaştır⁴⁴. Hannibal'in bu savaşta öğrendiği bir diğer

⁴⁰ Roma tarihinde sıkça kullanılan 3 sıra taktiğidir. Lejyondaki askerlerin üç sıra şeklinde yerleştirilmesiyle oluşur. Roma'nın yaptığı savaşlarda başlangıcından yıkılışına kadar kullandığı bir taktiktir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Sara Elise Phang, **Roman Military Service: Ideologies of Discipline in the Late Republic and Early Principate**, Cambridge University Press, New York, 2008, 53.

⁴¹ Polybius, III.72

⁴² Polybius, III.74.

⁴³ Polybius, III.74; Livy, XXI.56.

⁴⁴ John Francis Lazenby, **Hannibal's War**, University of Oklahoma Press, Norman, 1998, 58.

önemli ders ise Roma'nın ağır piyadelerinin başarısıdır. Roma ordusunun merkezindeki 10.000 piyade, Hannibal'ın savaşçılıkları ile bilenen Keltlerden oluşturduğu merkezi yarmıştır.

Trasimene Savaşı (MÖ 217): Hannibal MÖ 218 yılında İtalya'ya inmiş ve Ticinius ve Trebia'da Romalıları yenmiştir. Fakat kışın gelmesi nedeniyle Orta İtalya'ya ilerleyememiş MÖ 217 yılın baharının beklemiştir. Bu arada bölgedeki soğuklar nedeniyle birçok askeriyle birlikte fillerinin biri hariç hepsini kaybetmiştir. MÖ 217 yılı baharında Roma Senatosu Hannibal'e karşı aldığı tedbirleri uygulamaya koymuştur. En önemli tedbir İtalya'nın ortasındaki en büyük sıra dağlar olan Apeninleri doğal bir sınır olarak kullanmasıdır. Bu kapsamda Flaminius Arretium'a, Servilius ise doğuda Adriatik kıyısında Ariminum'a gönderilmiştir. Böylelikle Hannibal'ın güneye doğru ilerleyebileceği her iki yolda tutulmuş ve Hannibal'ın güneye ilerleyişi engellemek istenmiştir. Ayrıca iki konsülün ordusunun konumları da oldukça avantajlıdır. Her iki ordu bir tehlike durumunda birleşebilirdi. Apeninlerdeki ana geçitlerin Romalılar tarafından tutulduğunu öğrenen Hannibal, daha az kullanılan, tehlikeli Arno Nehri'nin bataklıklarını takip ederek güneye doğru ilerlemeye başlamıştır. Ancak bu yürüyüş oldukça zordur. Arno Nehri'ndeki bataklıkların su seviyesi derin olmasa da, su sebebiyle ordunun kamp kurabilme imkânı yoktur. Sadece ölen hayvanların üzerine kısa bir süre dinlenebiliyorlardı. Yorgunluk ve hastalık, dört gün ve üç gece aralıksız süren bu uzun yolculukta ordunun kayıplar vermesine neden olmuştur ve Hannibal bu geçiş sırasında ophthalmia'dan (göz iltihabı) sağ gözünü kaybetmiştir⁴⁵.

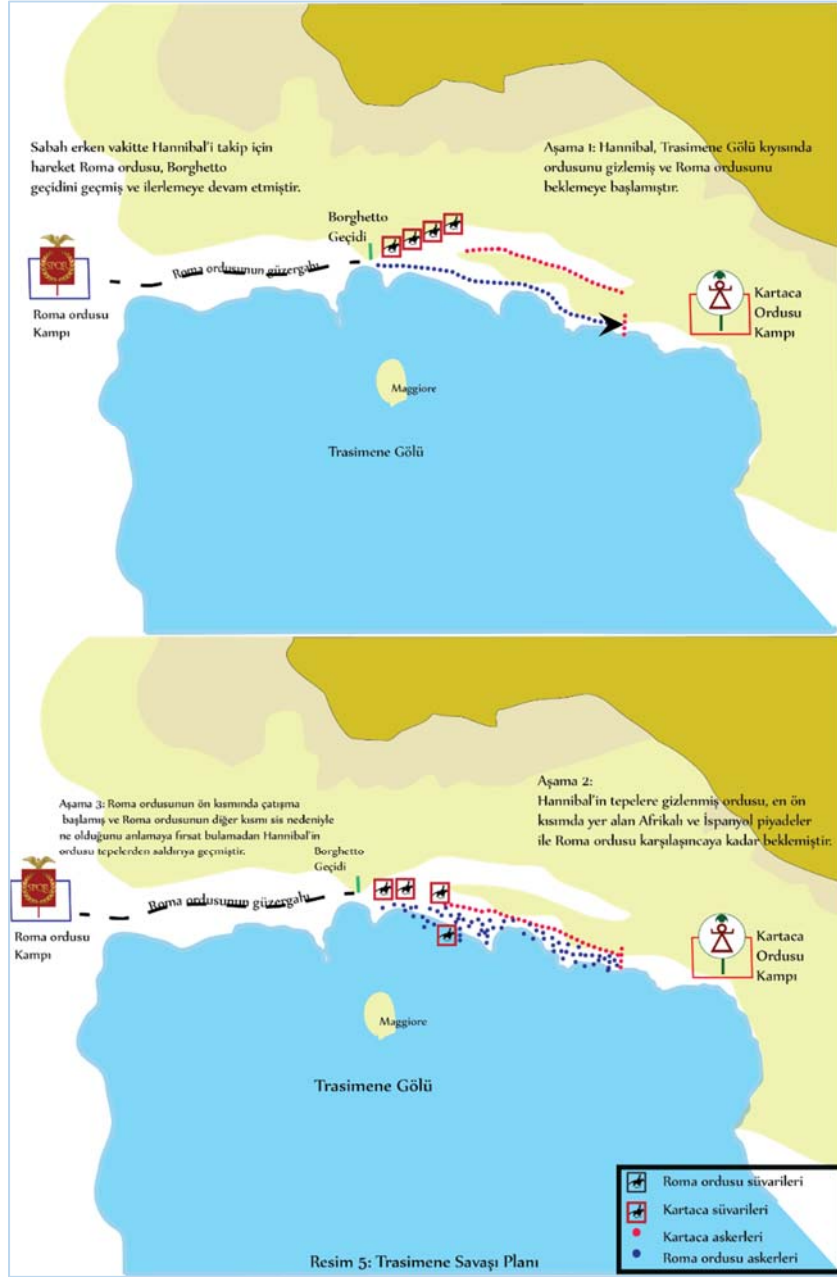
Roma'nın umduğunun aksine bataklıklardaki yolu takip ederek orta İtalya'ya gelen Hannibal güneyde, Flaminius'un ordusu ise kuzeyde kalmıştır. Flaminius'un takibinde güneye doğru ilerleyen Hannibal, Trasimene Gölü yakınlarına gelmiştir. Hannibal, Roma'ya (güney) doğru ilerlerken yönünü aniden Trasimene Gölüne yani doğuya doğru çevirmiştir. Göle doğru ilerlerken Borghetto geçidi geçmiş ve güneşin batışı yaklaştığı için Trasimene Gölü yakınlarında kamp kurmuştur. Hannibal'i takip eden Flaminius, akşam saatlerinde Kartaca ordusunun geçitte kaybolduğunu görünce geçidi geçmeden, geçidin dışında karargâhını kurmuştur. Hannibal Trasimene'ye gelinceye kadar önceki konsül Sempronius gibi aceleci ve savaş yanlısı bir komutan olan Flaminius ve ordusuna karşı sürekli tacizci bir politika izlemiş ve psikolojik olarak savaşa hazır bir ruh haline bürünmelerini sağlamıştır⁴⁶.

Hannibal'ın yönünü değişmesi Roma ordusu için büyük fırsattır, çünkü Hannibal'ın Etruria'da olduğunu öğrenen Servilius Geminus ve ordusu Perugia (Perugia) yakınlarındaki Flaminius ve Hannibal'e doğru hareket etmektedir. Takibin devam etmesi durumunda Hannibal iki konsülün ordusu arasında sıkışabileceği bir tuzağa doğru ilerlemeye başlamıştır⁴⁷.

⁴⁵ Polybius, III.79; Serge Lancel, **Hannibal**, (çev. Antonia Nevill, Blackwell), Massachusetts, 1999, 92.

⁴⁶ Livy, XXI.4.

⁴⁷ Lazenby, **Hannibal's War**, 65.

Trasimene Gölü kıyısında yamaçlar, tepeler ve dar bir geçit yolu vardır. Polybius'un tarifine göre savaşın yapıldığı yer tabanı düz bir vadi, bu vadinin her iki tarafında da kesintisiz devam eden yüksek tepeler vardır. Vadinin sonunda büyük bir yükselti, vadinin diğer ucu ise göle çıkmaktadır. Hannibal, vadinin sonundaki tepeye kampını kurmuştur⁴⁸. Günümüzde gölün coğrafyasının değişmiş olması ve ana kaynaklardaki tanımlamaların birbiriyle çelişmesi neticesinde savaşın

⁴⁸ Polybius, III.83.

tam olarak nerede yapıldığına dair kesin bir bilgi yoktur⁴⁹. Hannibal, Roma ordusunun önünü kapatmak, geri çıkmasını engellemek ve kesin sonuç almak için askerleri şu şekilde yerleştirmiştir: Afrikalı ve İspanyalı savaş tecrübeli üst düzey askerleri tuzağın en uç noktasına konumlandırmıştır. Hafif piyadeleri tepenin arkasında vadinin sağına konumlandırmıştır. Keltler ve süvarileri ise Romalılar boğaza girdikten sonra çıkışı kapatacak ve kesintisiz şekilde konumlandırmıştır⁵⁰.

MÖ 217 Haziran'da şafakla birlikte hareket eden Flaminius yola koyuldu. Flaminius ordudan önce gözcü veya öncü birlik göndermemiştir⁵¹. Polybius yoğun bir sisin varlığından bahsetmektedir. Bu sis Hannibal'ın ordusunun gizlenmesine yardımcı olmuştur. Öyle ki devasa bir ordu vadide gizlenmişken birkaç kilometre uzunluğundaki Roma ordusu durumdan şüphelenmeden ilerlemektedir. Hannibal saldırı için Roma ordusunun ilerleyişini beklemiş ve ön tarafı tutan Afrika ve İspanyalı askerlerle Romalılar karşılaşınca kadar saldırı emri vermemiştir. Hannibal'ın Roma ordusunu karşılamak için görevlendirdiği Afrikalı ve İspanyalı askeri karşılarında bulan Roma ordusu savaş düzenine geçmeye teşebbüs etse de Hannibal'ın saldırısı başlamıştır. Ordunun önde giden kısımları Afrika ve İspanyalılarla çatışmaya başlarken arka kısımdaki askerler düşük görüş mesafesi nedeniyle saldırının nereden geldiği veya ne olduğunu anlamaya fırsatları dahi olmamıştır. Kartaca ordusu sisin görüşü düşürdüğü tepelerden aşağı savaş çılgınlıkları atarak Romalılara saldırmaya başlamıştır. Bu beklenmedik saldırı ve savaşın kaotik ortamında Roma ordusu organize olamamış ve etkili bir direnç dahi gösterememiştir⁵². Bazı Romalılar güvenli bir sığınma noktası bulmak için tepenin eteklerine tırmanmıştır. Daha sonra ise Maharbal komutasındaki piyadeler tarafından kuşatılarak bu askerlerin çoğu öldürülmüştür⁵³. Fakat bu 6.000'e yakın Roma askerinin dağa tırmanabilmesi ve kaçanların olması yoğun sisin Kartaca için de olumsuz etkilerinin Kartaca ordusu için de geçerli olduğunu göstermektedir. Çünkü Hannibal'ın kesintisiz yerleştirmesine rağmen organizasyonda hataların olduğunu göstermektedir. Kurtulmak umuduyla göle atlayan Romalılar ise ya zırhlarının ağırlığı ile boğulmuş ya da Kartaca ordusunun atlarını suya sürmesiyle öldürülmüştür⁵⁴.

Savaş sırasında Ducarius adlı Kelt, Flaminius'un MÖ 223 yılındaki Adda Nehri kıyısında Roma'nın Kelt kabileleri ağır bir mağlubiyete uğrattığı savaşta Roma ile savaşmıştır. Konsül Flaminius'u tanıyıp, korumasını öldürdükten sonra attığı bir mızrak ile Flaminius'u da öldürmüştür⁵⁵.

Pusuyu yarıp, kaçmayı başaran 6.000 kadar Romalı ise yakında bir köye sığınmıştır. Fakat bunların etrafı Maharbal komutasındaki askerler tarafından çevrildi ve Maharbal'ın canlarının başışlanacağı vadiyle direnmeden teslim oldular. Fakat Hannibal, Maharbal'ın böyle bir yetkisi olmadığı gerekçesiyle bu anlaşmayı geçersiz saymış ve bunları esir almıştır. Bu teslim alınanlarla birlikte Roma ordusunun ölü sayısı yaklaşık 15.000, esir sayısı ise 15.000'dir. Sadece birkaç

⁴⁹ Adrian Goldsworthy, **Fall of Carthage**, Cassell, London, 2000, 187; ayrıntılı bilgi için: M.O.B. Caspari, "The Battle Of Lake Trasimene" **Historical Review**, 99, 417-429. 1910.

⁵⁰ Polybius, III.83.

⁵¹ Livy, XXII.4.

⁵² Polybius, III.84.

⁵³ Lazenby, **Hannibal's War**, 64.

⁵⁴ Polybius, III.84.

⁵⁵ Livy, XXII.6.

saat süren bu savaşta Roma ordusunun tamamına yakını ya öldürülmüş ya da esir alınmıştır. Hannibal'ın kayıpları ise Roma ile karşılaştığında ve savaşın büyüklüğü göze alındığında son derece düşüktür. Hannibal'ın ordusunda savaşta ölen çoğunluğunu Keltlerin oluşturduğu askerlerin sayısı Polybius'a göre 1.500⁵⁶, Livy'ye göre ise savaşta sonra yaralarından ölenler dâhil 2.500'dür⁵⁷.

Hannibal bu zaferin ardında ordusundan ölenler için, bir tören düzenledi. Roma ordusunun üst düzey komuta kademesi de törenle gömüldü. Hannibal usullerine uygun olarak gömdürmek için Flaminius'un cesedini aratmış fakat bulunamamıştır⁵⁸. Kelt geleneklerinde var olan düşmanın kafasının kesilip saklanması âdetinin⁵⁹ gereği olarak Keltler tarafından kesilmiş olabilir. Konsül'ün giydiği seçkin zırhından da tanınmaması Flaminius'un zırhlarının yağmalanma ve başının kesilmiş olma ihtimalini güçlendirmektedir⁶⁰.

Savaş bittikten birkaç gün içinde Servilius'un Flaminius'a destek olarak gönderdiği 4.000 süvarinin haberini alan Hannibal, bu süvarilerle ilgilenmesi için Maharbal'ı görevlendirmiştir. Maharbal, Gaius Centenius komutasındaki bu 4.000 kişiyi Asisi yakınlarında pusuya düşürmüş ve yok edilmiştir⁶¹. Bu yok edilen kısım diğer ordunun süvarileridir. Hannibal böylelikle bir ordunun tamamını etkisiz hale getirmiş diğerinin ise süvarilerini yok etmiştir. Trasimene gölündeki ağır mağlubiyet haberinin Roma'daki etkisi geçmeden Servilus'un destek amacıyla gönderdiği 4.000 süvarinin son askerine kadar katledildiği veya esir alındığı haberi Roma'ya ulaşmıştır⁶².

Hannibal, Romalı askerlerinin silahlarını alarak ordusuna dağıtmıştır. Böylece uzun süredir kullanılan silahlar yenilenmiş ve Kartaca ordusunun silah ve zırh ihtiyacı karşılanmıştır. Konsüllerden birinin ölmesi diğerinin ise Roma ile bağlantısının kesilmesi nedeniyle Fabian stratejisinin babası Fabius Maximus diktatör seçilmiştir.

Ager Falernus Olayı (MÖ 217): Trasimene'deki ağır mağlubiyetten sonra diktatör seçilen Fabius'un stratejisi açık ve nettir. Hannibal ile açıktan bir mücadeleye girilmeyecek, Hannibal'ın ordusu İtalya topraklarında yıpratılacak ve müsait bir taarruz anı kollanacaktır⁶³. Fabius aradığı büyük fırsatı Ager Falernus'ta yakalamıştır. Fabius'a Campania'da olan Hannibal'ın Apulia'ya dönmek istediği, zorlu kışı burada geçirmemek için harekete geçeceği bilgisi ulaştı. Hannibal'ın zorlu kışın hüküm sürdüğü bu bölgede ve kontrol altında tutmak için fırsat elindedir. Fabius Hannibal'ın geri dönüşünü engellemek için yollarını kapatmıştır. Apia yolu, Sinuessa'nın kuzeyine Süvari Komutanı Minucius'u, kendisi Voluturnus Vadisinde, Casilium'daki geçitleri tutmuştur. Hannibal için kalan son alternatifi olan Callicula, Cales'in kuzeyindeki geçide ise 4.000 asker göndermiştir.

⁵⁶ Polybius, III.84-85.

⁵⁷ Livy, XXII.7.

⁵⁸ Plutarch, *Lives III*, Pericles and Fabius Maximus, Nicias and Crassus, (çev. Bernadotte Perrin), Harvard University Press, Cambridge, 1916, Fabius Maximus, 3.

⁵⁹ Patricia Monaghan, *The Encyclopedia of Celtic Mythology and Folklore*, Facts on File, New York, 2004. 2004, 241.

⁶⁰ Goldsworthy, *Fall of Carthage*, 190.

⁶¹ Walbank, *A Historical Commentary on Polybius I*, 420.

⁶² Polybius, III.86.

⁶³ Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011, 242.

Bu sırada Fabius, Hannibal'ın durumunu gözetlemek için Hostilius Mancinus'u 400 süvarisi ile göndermiştir. Hostilius Mancinus'a güvenli mesafeyi koruması talimatını verse de Hostilius Mancinus emrindeki süvariler, köyleri yağmalayan Numidyalı süvarileri gördü. Bunu birkaç düşman öldürmek için fırsat olarak değerlendiren Hostilius Mancinus, Numidyalılara saldırmıştır. Fakat Numidyalılar doğrudan çatışmaya girmek yerine çekildiler ve Romalı süvarileri kamplarının yakınlarına kadar getirdiler. Ardından Karthalo komutasındaki süvarilerin saldırısı sonucu tamamı öldürülmüştür⁶⁴.

Yolların tıkanıdığı haberini alan Hannibal, burada şahsi dehası ve ordusunun disiplin ve uygulama başarısı açısından örnek teşkil edecek bir operasyona girişmiştir. Yağmadan topladığı sığırlardan en güçlü 2.000 hayvanın seçilmesini ve mümkün olduğunca kuru odun ve çalı toplamasını emretmiştir. Hava karadıktan sonra ordu ile geçit arasında duran sırtı işaret ederek, emir verir vermez hayvanların geçide doğru yaklaşırması talimatını verdi. Hannibal ordusunun bir kısım mola verirken diğer kısım gerekli hazırları yapacak şekilde dönüşümlü olarak dinlendirdikten sonra harekete geçmiştir. Toplanan çalı çırpılarıyla hayvanların boynuzlarına meşale yaptırdıktan sonra, hayvanları yönlendirmek ve bölgeyi Romalılardan temizlemek için mızrakçı askerlerden bir kısmını görevlendirdi⁶⁵. Karanlıkta boynuzlarında yanan meşalelerle ilerleyen hayvanları, Hannibal'ın ordusunun dağdan geçmek istediği şekilde düşünen Roma askerleri, geçidi boşaltıp hayvanların yaklaştığı bölgeye ilerlemiştir. Hannibal boşaltılan geçitten kolayca, çatışmaya girmeden, asker kaybına uğramadan Apulia'ya inmiştir. Hannibal, sonraki gün sürüyü idare etmekle görevli mızrakçılar için geri döndü ve 1.000 kadar Romalıyı öldürdükten sonra bu askerlerini de kurtardı. Bu olaylar yaşanırken Fabius ise herhangi bir faaliyette bulunmamıştır⁶⁶.

Cannae Savaşı (MÖ 216): Hannibal, Adriyatik kıyısında Apulia'ya yakın verimli bir şehir olan Gereonium'da kışı geçirmişti. Hannibal'ın bu bölgeyi seçmesi tesadüf değildir çünkü Roma'nın en kırılğan müttefikleri buradadır⁶⁷. Hannibal'ın zaten casuslar aracılığı ile Roma'da olup biteni öğrenmiş olması kuvvetle muhtemeldir⁶⁸. Gereonium'da kışın bitişinden Hannibal sonra hedefi Cannae'dir. Cannae şehri Adriyatik Denizinden 8-10 km. uzakta Aufidus (Ofanto) Nehri kenarındadır. Burası aynı zamanda stratejik bir öneme sahiptir ve Hannibal'ın süvarileri için uygun bir alandır. Canusium ve yakınlarında toplanan ve ihtiyaç olduğunda Roma ordusuna verilmesi için tutulan erzak depolarının bulunduğu bu şehri geçirmiştir. Henüz hasat mevsiminin gelmemiş olması sebebiyle Romalıları zor durumda bırakacak ve erzak açısından kendi ordusunu rahatlatacak bir girişimdir. Hannibal Cannae'yi ele geçirdikten sonra burada Romalıları beklemeye başlamıştır⁶⁹.

Hannibal'ın Cannae'yi ele geçirdiği haberinin Roma'ya ulaşmasından kısa süre sonra konsüller Hannibal'e karşı toplanan orduların başına geçmiş ve hareket etmiştir. Kuzey İtalya'ya tecrübe kazanması için gönderilen ordulardan Gnaeus

⁶⁴ Livy, XXII.15.

⁶⁵ Polybius, III.92.

⁶⁶ Livy, XXII.18.

⁶⁷ Eve MacDonald, **Hannibal A Hellenistic Life**, Yale University Press London, 2015, 119.

⁶⁸ Rose Mary Sheldon, "Hannibal's Spies." **International Journal of Intelligence and Counter Intelligence** 3, 1986, 53-70.

⁶⁹ Polybius, III.117.

Servilius Geminus ve Marcus Atilius Regulus⁷⁰ komutasındaki lejyonlar savaştan birkaç gün önce orduya dâhil olmuştur. Bu askerinde orduya katılmasının ardından ordu yürüyüşüne devam etmiş ve kamp kurmuştur. Aemilius Paullus, Roma ordusunun kamp kurduğu bölgenin ağaçsız ve düzlük olması, Kartaca'nın süvarilerinin saldırılarını kolaylaştırıyor olması sebebiyle ordunun yerini değiştirmek istese de Varro'nun karşı çıkmasıyla kamp yerinde kalmıştır.

Temmuz sonuna doğru Hannibal'in karşısında kamp kuran Roma ordusunda komuta, her konsülün bir gün idare etmesi şeklinde icra edilmektedir ve konsüller arasında anlaşmazlıklar vardır. Fakat konsüllerin fikir farklılığı savaşın yapıp yapılmaması değil sadece savaşın yapılacağı yer ve zaman konusundadır⁷¹. Aemilius'un Cannae'deki bir diğer önlemi icraatıysa ordunun yaklaşık üçte birini nehrin diğer kıyısına göndermesidir. Hannibal'in ordusundaki yağmacıları ve saldıranları engellemek için ikinci kamp kurduğunu⁷². Roma'nın, büyüğü nehrin sağında küçüğü ise solunda olmak üzere nehrin her iki tarafında da kampı vardır. Cannae şehrinin yamaçlarına yakın bir yerde ordusunu konumlandıran Hannibal'de nehrin diğer tarafının süvariler için daha uygun olması ve Roma ordusunun çoğunluğunun diğer tarafta kalması sebebiyle kampını Aufidus Nehri'nin diğer karşısına yani sol tarafına geçirmiştir⁷³.

Büyük bir savaş için bekleyen Roma ordusu daha önce pusuya düşüp ağır kayıplar verdiği Hannibal'e bu kez gafil avlanmayacaktır, çünkü artık ordular karşı karşıyadır. Pusu ve ani saldırılarda her türlü üstünlüğü kuran Hannibal bu kez Roma ile meydan savaşı yapmak durumundaydı. Bu durum insan gücü açısından daha yüksek olan ve taktiksel manevralar yerine ağır saldırılarla sonuca giden Roma için büyük bir avantajdır. Ayrıca Roma'da ordunun asker sayısı bakımından büyüklüğü nedeniyle Hannibal'in çevirme hareketini yapamayacağı kanaati hâkimdir.

Hannibal, savaştan bir gün önce ordusunu savaş düzenine sokmuşsa da Roma ordusu savaşa girmemiştir. Bu Hannibal ordusu için Romalıların korkaklığının göstergesidir. Meydan okumasına karşılık gelmeyince Hannibal, Numidyalılar hariç ordusunu kampına geri çekmiştir. Numidyalıları ise Roma'nın küçük kampındaki askerlerin nehirde su almasını engellemekle görevlendirmiştir⁷⁴.

Her iki ordu savaş başlamadan savaşı kazanıp veya kaybetmesine etki edecek bir eksilik (yorgunluk, ikmal sorunu, sürpriz saldırı, günlerce yürüyüş) yoktur⁷⁵. Fakat küçük çaplı problemler vardır. Hannibal'in ordusunda kendilerini defalarca zafere taşımış olan liderleri ve savaşlarla yoğrulmuş tecrübeli askerler olsalar da karşılarında ilk kez bu kadar büyük bir ordu vardır⁷⁶. Savaş alanının bir tarafında nehir, diğer tarafında ise Cannae'nin yokuşlarına dayanan alanın darlığı⁷⁷ Kartaca

⁷⁰ Birinci Kartaca Savaşı'nda Kartaca'ya çıkarma yapan Atilius Regulus'un oğludur bakınız: Thomas Arnold, **History of Rome III**, Gilbert Rivington Press, London, 1846, 46.

⁷¹ Goldsworthy, **Fall of Carthage**, 200.

⁷² Polybius, III.110.

⁷³ Lazenby, 78.

⁷⁴ Polybius, III.112.

⁷⁵ Gregory Daly, **Cannae: The Experience of Battle in the Second Punic War**, Routledge, London, 2002, 164-166.

⁷⁶ Daly, 165.

⁷⁷ Adrian Goldsworthy, **The Complete Roman Army**, Thames & Hudson Ltd, London, 2003, 40.

ordusu gibi süvarileri belirleyici unsur olarak kullanan bir ordu için bir dezavantaj olarak değerlendirilebilir. Savaş meydanının düz olması Kartaca ordusundaki süvarilere uygun olduğunu çoğu Roma kaynağı belirtse de Roma ordusundaki piyade ve süvarilerinde savaşmak için düz bir alana ihtiyaç duyduğunu unutmamak gerekir⁷⁸. Roma ordusu için sıkıntıyla hafif şiddetli yerel Volturnus rüzgarı Roma ordusunun yüzüne doğru esmektedir⁷⁹.

Ağustosun 2. günü şafağında Varro, dün Aemilius Paullus'un bir gün önce aynı şartlarda girmedığı savaşı yapmaya kararlıydı. Büyük kamptaki askerleri küçük kampın olduğu kıyıya geçirdi⁸⁰. Roma ordusunu Aufidus Nehri'nin sağına geçirdi ve savaş düzeni verdi⁸¹. Varro, Roma ordusuna normalden daha sık bir şekilde dizilmişti. Bu dizilim Roma ordusu esneklik ve harekete kabiliyetinin azalmasına sebep olmuştur.

Cannae Savaşı ile ilgili tartışmalardan birisi Cannae'de savaşan askerlerin sayısıdır. Polybius'a göre Roma'nın piyade sayısı yaklaşık 80.000 süvari sayısı ise 6.000⁸², Livy ise toplam 87.200 olduğunu belirtmektedir⁸³. Aemilius Paullus savaş başlamadan önce ordusuna nutuk çekerken "bir kişiye karşı iki kişi" şeklinde savaşacaklarını söylemiş olması yine bu sayının abartılı olmadığını göstermektedir⁸⁴. Sayı kesin olmasa da Roma'nın sayısal olarak üstünlüğünü konusunda bütün kaynaklar hemfikirdir. Polybius'un kayıtlarına göre 80.000 yaya ve 6.000 atlıdan oluşan Roma ordusunda⁸⁵ her lejyonda 5.000 yaya ve 300 süvari vardır⁸⁶. Ancak bu askerlerden 10.000 kadarı kampı korumak için geride bırakılmıştı⁸⁷, Appian'a göre ise geride bırakılan asker sayısı 5.000'dir⁸⁸. Günümüz tarihçileri ise Roma ordusunun savaşan kısmının yaklaşık olarak 70.000 piyade ve 6000 süvariden oluştuğu fikrindedir⁸⁹. Ancak, tarihçilerin genel tutumu olan en düşük sayıya itibar etme eğiliminin yanlış olduğunu, döneme en yakın ana kaynak olması sebebiyle Polybius'un verdiği sayıların en güvenilir olduğunu, Roma'nın Cannae'de savaşan asker sayısının 75.000-85.000 arası bir sayı olduğunu yönünde fikri ağır basmaktadır⁹⁰.

Hannibal'ın ordusu ise 40.000 piyade 10.000 süvariden oluşmaktadır⁹¹. Kartaca ordusunun sayısı ile ilgili Polybius ve Livy'nin verdiği sayılar birbirine yakındır⁹². Hannibal'ın her zaman olduğu gibi süvari açısından büyük bir üstünlüğü

⁷⁸ Lazenby, 78.

⁷⁹ Adrian Goldsworthy, **Cannae**, Cassell, London, 2001, 144.

⁸⁰ Polybius, III.113.

⁸¹ Lancel, **Hannibal**, 150.

⁸² Polybius, III.113.

⁸³ Livy, XXII.36.

⁸⁴ Polybius, III.109.

⁸⁵ Polybius, III.113.

⁸⁶ Polybius, III.107.

⁸⁷ Polybius, III.117.

⁸⁸ Appian, **Hannibal's War**, 4.

⁸⁹ Walbank, **A Historical Commentary on Polybius I**, 440-441; Lazenby, 75-76; Daly, 29.

⁹⁰ Goldsworthy, **Cannae**, 66-70.

⁹¹ Polybius, III.114.

⁹² Livy, XXII.46.

bulunmaktadır. Hannibal'in kampında kalan asker sayısı ise 8.000'dir⁹³. Yani Hannibal'in Cannae'de meydana sürdüğü piyade sayısı 32.000 ve 10.000 süvaridir⁹⁴.

Cannae'nin düzlüklerinde karşı karşıya gelen iki ordunun komuta dağılımı ise şu şekildedir: Roma ordusunda, Roma süvarileri Aemilius Paullus komutasında nehrin yanında ve sağ kanatta⁹⁵. Roma müttefiklerinin gönderdiği süvariler merkezin sol tarafındadır⁹⁶. Gaius Terentius Varro ise bu kanadı komuta ediyordu. Roma ordusunda komuta merkezinde ise Marcus Atilius Regulus ve Gnaeus Servilus Geminus vardır⁹⁷. Livy'ye göre ise Atilius, çok yaşlı olması nedeniyle Roma'ya geri dönmüştür⁹⁸.

Roma ordusu, üç sıra (triplex acies) şeklinde sıralanmıştır. Ancak duruşları önceki savaşlardaki pozisyonlarının aksine daha yakın bir şekilde konumlandırılmıştır. Şüphesiz bu yakınlaştırma ve daha yoğun dizilim phalanxlardaki gibi sağlam olsa da ordunun hareket kabiliyetini düşürmüştür. Roma ordusunda Varro, piyadelerini daha sık bir şekilde dizerken, Hannibal ise süvarilerini daha sık konumlandırmıştır. Bu tür yerleşim hızlı hareket eden ve piyadelere göre manevra için daha fazla alana ihtiyacı olan süvarilerin hareket kabiliyetini sınırladığı açıktır. Diğer taraftan sık konumlandırmanın askerler için güven duygusu vermesi ve kaçışın engellenmesi gibi faydaları vardır⁹⁹. Bu dizilim ve stratejinin, açıkça Roma ordusunun sayısal üstünlüğüne göre kurulduğunu göstermektedir. Roma ordusunun böylece güçlü bir saldırı ile Hannibal'in ordusunun merkezini yarma planı üzerinde kurgulandığı görülmektedir. Roma'nın böyle bir plan uygulanmasının haklı nedenleri vardır çünkü daha önce Trebia'da 10.000, Trasimene Gölü'nde ise 6.000 Romalı Hannibal'in ordusunun merkezini yarmayı başarmıştı.

Hannibal, askerlerinin yerlerini Roma ordusunun diziliminden sonra konumlandırmıştır. Kartaca ordusunda İspanyalı ve Kelt süvarileri, Aemilius Paullus'un komuta ettiği Romalı süvarilerin karşısındadır, komutasında ise Hasdrubal¹⁰⁰ vardır. Varro'nun komuta ettiği müttefik süvarilerinin karşısına ise Numidyalı süvariler yerleştirilmiştir. Bu Numidyalı süvarileri Hanno¹⁰¹ Livy'ye göre Maharbal¹⁰² komuta etmektedir. Fakat muhtemelen Hannibal bu süvarileri iki kanada eşit şekilde dağıtmamıştır. Trasimene'den Romalılardan adlıkları silah ve zırhları giyen Afrikalılar, her iki kanata eşit dağıtılmış ve Kelt ve İspanyalıların gerisinde yer almışlardır. Merkezde ise Kelt savaşçılar ve İspanyalılar vardır. Kelt ve İspanyalı piyadeler ince bir çizgi halinde dış bükey hilal şeklinde konumlandırılmıştır. Hannibal en kritik noktada yani ağır piyade birliklerinin

⁹³ Daly, 30.

⁹⁴ Goldsworthy, *Cannae*, 110.

⁹⁵ Polybius, III.114.

⁹⁶ Livy, XXII.45.

⁹⁷ Polybius, III.114.

⁹⁸ Livy, XXII.40.

⁹⁹ Adrian Goldsworthy, *The Roman Army at War, 100 BC-AD 200*, Clarendon Press, Oxford,1996, 235.

¹⁰⁰ Hannibal'in kardeşi Hasdrubal ile karıştırılmamalıdır. Çünkü Hannibal'in kardeşi Cannae Savaşı yapılırken İtalya'da değil İspanya'dadır.

¹⁰¹ Polybius, III.114.

¹⁰² Livy, XXII.46.

tuttuğu merkezin komutasında ise kardeşi ile birlikte bizzat kendisi vardır¹⁰³. Hannibal'ın ordusu ile ilgili bir diğer önemli detay ise fillerle özdeşleşen Hannibal'ın ordusunda fillerin bulunmayışıdır.

Kartaca ve Roma ordusunu oluşturan 100.000'in üzerinde piyade ve 16.000'e yakın atlı Cannae ve Aufidus Nehri arasındaki birkaç kilometrekare alanda savaşıacaktır. Orduların ilk safını oluşturan hafif piyadeler savaşa ilk başlayanlardır. Hafif piyadeler çatışırken ana güçlerin bu durumu izlemesinin sebebi hala tam olarak anlaşılammıştır¹⁰⁴. Ancak böyle bir çatışmanın taktiksel başarısından ziyade moral ve psikolojik etkisi sebebiyle olabilir¹⁰⁵. Romalı hafif piyadeler savaş meydanına çıktıktan sonra Kartaca ordusundaki rakiplerine göre sayısal üstünlüklerine rağmen kayda değer bir başarıları olmayacaktır. Ayrıca savaşın hafif piyadelerin çatıştığı bu bölümü ile antik kaynaklarda detaylı olarak bahsetmemektedir. Stratejinin pek uygulanma imkânı olmayan bu çatışmalar devam ederken Hannibal, süvarileri meydana sürmüştür¹⁰⁶.

Hafif piyadelerin çatışması sürerken Kartaca tarafından nehrin yanında dar bir alana konumlanan süvariler saldırıya geçmesiyle gerçek anlamda savaş başlamıştır¹⁰⁷. Livy'ye göre ise bu süvarilerin çatışması: "Her iki taraf ileri doğru atlarını sürüp, atlar rakipleri ile yan yana gelip durduğunda süvariler rakipleri ile boğuşmaya başlayarak onları atlarından düşürüyordu¹⁰⁸" Süvarilerin önemli bir rol oynadığı Waterloo Savaşında Keegan'ın tespitleri Livy'nin yazdıklarını destekler niteliktedir¹⁰⁹. Manevra için yeterli alanını olmadığı bu bölgede artık süvarilerin birebir mücadelesi başladı. Süvarilerde üstünlüğü olan Kartaca ordusu, kısa süreli mücadelenin ardından Roma ordusunun süvarilerini savaş meydanının terk etmeye zorladı veya öldürdü¹¹⁰.

Süvarilerden önce savaş meydanına çıkan hafif piyadeler, orduların saflarındaki boşluklar arasında geri çekildikten sonra Polybius Roma'da Velites olarak bilinen bu hafif piyadelerin oluşturduğu birliklerden tekrar bahsetmez, ancak Kartaca ordusundaki hafif piyadeler Romalı hafif piyadelerin aksine, Roma ordusunun etrafının çevrilmesinde önemli rol almıştır¹¹¹.

Roma ordusunda ağır piyadelerin saldırısının ardından Hannibal ordusunun ilk saflarının oluşturan Kelt ve İspanyalı piyadeler gerilemeye başladı. Romalılar bu gerileyişi bir başarı olarak değerlendirmiş rakip ordunun merkezini yarmak için daha güçlü saldırılar yapmıştır. Merkezdeki Keltler geriye doğru çekilirken iki kanada bölünen Afrikalı ağır piyadeler savaşın başlangıcında aldıkları pozisyonlarını korumuştur¹¹². Romalı baskısı nedeniyle Hannibal ordusunda düzen bozulmamış ve yavaş ve kontrollü bir şekilde bu kez geriye doğru hilal şeklini

¹⁰³ Polybius, III.113.

¹⁰⁴ William Kendrick Pritchett, **The Greek State at War IV**, University of California Press, Los Angeles, 1985, 51.

¹⁰⁵ Daly, 171.

¹⁰⁶ Goldsworthy, **Cannae**, 144.

¹⁰⁷ Polybius, III.115.

¹⁰⁸ Livy, XXII.47.

¹⁰⁹ John Keegan, **Face of Battle**, Pimlico, London, 1976, 148.

¹¹⁰ Polybius, III.115.

¹¹¹ Lazenby, 80.

¹¹² Ağır Piyadeler; düzenli, zırhlı, düşmanla göğüs göğüse ve birlikler koordineli bir şekilde halinde savaşan askerlerdir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Teng, **Musket, Map and Money**, 32.

almıştır. Bu geri çekiliş taktiksel bir hamledir. Hannibal'in ordusu geri doğru çekilerek hem kalabalık Roma ordusunun etrafını çeviriyordu hem de Roma ordusu tarafından etrafının çevrilme riskini ortadan kaldırmış oluyordu¹¹³. Kelt ve İspanyalı piyadeleri geriye doğru çekilmeye zorlayan Romalılar kendilerini her iki kanada konumlanmış ağır Afrikalı birliklerin arasında bulmuştur.

Kelt ve İspanyalıların arkasında konumlanan Afrikalı askerlerin yüzü savaşın başında karşıya dönüktür. Fakat geri çekilen Kelt İspanyalıları takip eden Romalıların ilerlemesiyle yönlerini ortada sıkışan Romalılara doğru çevirmiştir. Kelt ve İspanyalı piyadeler, geri çekilişi tamamladıktan sonra yerlerini korudu. Romalı lejyonlar Trasimene'de öldürülen kendi askerlerin kıyafetleri giyen Afrikalılar ile karşılaştı. Bu kargaşada aynı elbiseleri giydikleri için dost veya düşman olduğunu anlama fırsatları bile olmamış olabilir¹¹⁴. Geri çekilen Kelt ve İspanyalıların yordduğu Roma lejyonları kendilerini, aynı kıyafeti giymiş ve henüz savaşmadıkları için dinç olan Afrikalıların ortasında buldu. Böylelikle geriye doğru çekilme yapan Kelt ve İspanyalılar, Romalıları, Afrikalı ağır süvarilerin ortasına çekti. Hannibal'in Kelt ve İspanyalı piyadeleri tuzağın yemi görevini görürken, kapanın dişlileri ise Afrikalı piyadelerdir¹¹⁵. Roma ordusundaki yaya askerler, Kartaca ordusundaki Afrikalı ağır piyadelerin etkisi ile savaş düzeni bozulurken, Kartaca ordusunun sağında konumlanan Numidyalılar, Roma müttefiklerinin oluşturduğu süvarileri oyalamaktadır¹¹⁶.

Savaşın seyrini değiştiren olay, Hasdrubal komutasındaki süvarilerin nehir tarafındaki Romalı süvarileri yenmesi ve diğer kanattaki Numidyalı süvarilere yardıma gelmesi olmuştur. Muhtemelen süvariler kanatlara eşit dağıtılmadığı için Hasdrubal komutasındaki süvariler rakipleri sayısal üstünlükleri ile kolayca alt etmiştir. Numidyalıları yenemeyen Roma ordusundaki müttefik süvarileri, Hasdrubal'ın birliği ile üzerine geldiğini görünce, iki süvari birliğinin ortasında kalacağını anlayıp komutanları Varro'yla savaş meydanından kaçmıştır¹¹⁷. Varro savaş meydanında kaçarken dağılan Roma süvarilerini komuta eden diğer konsül Aemilius Paullus atını bırakıp piyadelerin arasında savaşmaya devam etmiştir. Artık Roma süvarileri dağıldığı için Kartaca ordusunun süvarilerini Romalı piyadelere saldırmaktan alıkoyacak bir şey yoktur. Bu süvarilerin arkadan saldırmasıyla, hala düşmandan sayıca fazla olan Roma ordusunun etrafı çevrilmiştir ve savaştan kaçmak gibi bir seçenekleri de yoktur. Bu çemberin iç taraflarında kalan Romalılar hiçbir varlık gösterememektedir. Arkadan saldırıya geçen süvariler baskısı, ön taraftan Afrikalı askerlerin Romalı piyadelerin ilerleyişini durdurması nedeniyle birçok Romalı için silahlarını çekmek için dahi yeterli alanın kalmıyor ve Roma ordusunu sınırlı bir alan içinde tutuyordu.

Romalı ordusunun güçlü saldırı dalgalarının Afrikalı piyadelerin boşa çıkarması, ordu düzeninin bozulması, Hasdrubal komutasındaki Kelt ve İspanyalı süvarilerin saldırılarıyla artık savaş bitmiş, Romalı ve müttefik asker katliamına dönüşmüştür. Savaşın bu kısmında artık taktiksel bir manevradan ziyade sadece silahların

¹¹³ Lancel, **Hannibal**, 105.

¹¹⁴ Goldsworthy, **Fall of Carthage**, 211.

¹¹⁵ Chris McNab, **The Roman Army the Greatest War Machine of The Ancient World**. Osprey Publishing, Oxford, 2010, 57.

¹¹⁶ Livy, XXII.48.

¹¹⁷ Polybius, III.116.

konuştuğu bir aşamadır ve Hannibal ordusunun yaptığı tek şey öldürmektir. Bu aşama bittiğinde Roma, sadece kendi tarihinde değil dünya tarihindeki en ağır mağlubiyetlerinden birini almıştır.

Savaşın bitiminde Aufidus Nehri yanındaki birkaç kilometrekarelik alanda 50.000'den fazla ölü yatıyordu. Livy'ye göre Roma tarafında 45.500 piyade 2.700 süvari öldü, 1.500'ü süvari 3.000'i piyade olmak üzere 4.500 esir vardı¹¹⁸. Ölenler sadece askerler değildir, Roma Senatosu ve üst düzey idarecilerden de ölenler olmuştur. Bunlardan bazıları; konsül Aemilius Paullus, bir önceki yılın konsülü Gnaeus Servilius Geminus, Fabius ile ortak diktatörlük yapan ve Hannibal'e Geronium'da saldıran Minucius, 29 üst düzey idareci, 80 senatör ve üst düzey memur vardır¹¹⁹. Polybius'a göre ise Roma tarafında ölenlerin sayısı şöyledir: 6.000 süvariden sadece 70'i Varro ile kaçabilmiştir, Roma'nın gönderdiği müttefik süvarilerinden ise 300'ü yakınlardaki yerleşim birimlerine sığındılar. Toplamda 10.000 esir vardı ve 3.000 asker kurtulmayı başarmıştı. Polybius geri kalan 70.000 askerinin ise cesurca öldüğünü yazmıştır¹²⁰.

Livy savaş sonrasında savaş meydanı ve çarpışmanın dehşeti hakkında kısaca şu bilgileri vermiştir: "Gecenin soğuğu nedeniyle yarası ani ölüme götürmeyecek derecede hafif, fakat hareket etmesine imkân vermeyecek kadar ağır olan Romalı yaralılarından gecenin soğğunun etkisi ile kendilerine gelenler olmuştu. Bu yaralılar özellikle vurduğu anda öldüren balta, kılıç, mızrak gibi silahlarla değil sapan taşları gibi zırha isabet etmesi neticesinde veya süvarilerin çatışması sırasında tendonları kesilerek attan düşürülen ve ölümü daha geç olanlardır. Kartaca ordusunda savaş alanına gelenler bu yarı ölü vaziyetteki Romalıları sakatlayarak yavaş yavaş ölmelerini izliyor veya daha sonra öldürmek için bekletiyorlardı. Bazıları olayın dehşetinden korkarak kazdıkları toprağa yüzlerini gömüp kendilerini boğmaya çalıştığı görülmüştür. Savaşta silahı elinden düşen bir Romalının, dişleri ile kulak ve burnunu kopardığı yaralı bir Numidyalı, Hannibal'in askerleri tarafından bulunmuştu"¹²¹. Bu savaş sonrası Cannae, savaş tarihinde kesin zaferin en iyi örneği olarak gösterilebilecek bir savaş haline gelmiştir. Canne, uygulanan strateji, ordu disiplini ve tek seferde düşmanı yok etme gibi nedenlerden dolayı tarihçilerin ilgisini çekmiş ve yaşadığı dönemden günümüze kadar incelenen birkaç savaştan biri olmuştur¹²². Cannae'deki bu yenilgiyi asker kaybı açısından kıyaslanacak olursa dünya savaş tarihinde 1916 yılındaki Somme Savaşı, yani modern ve endüstriye savaşların başlangıcına kadar tarihin en kanlı yenilgisidir¹²³. Taktiksel anlamda örnek olmasının yanında, hem teori hem de uygulanması, sayısal üstünlüğün savaşı kazanmakta belirleyici etken olmadığını göstermesi gibi birçok açıdan tarihe geçmiş savaşlardan biri oldu¹²⁴. Hannibal'in bu büyük zaferini önemli kılan bir diğer önemli unsur ise ordusundaki farklı etnik unsurların savaşta kullanılmasıdır. Hannibal, dilleri, dinleri, ırkları dahi farklı olan askerleri mükemmel bir şekilde organize etmiştir. Hannibal'in ustaca taktiği Theodore Ayrault Dodge'un ilk kez

¹¹⁸ Livy, XXII.49.

¹¹⁹ Lancel, **Hannibal**, 108.

¹²⁰ Polybius, III.117.

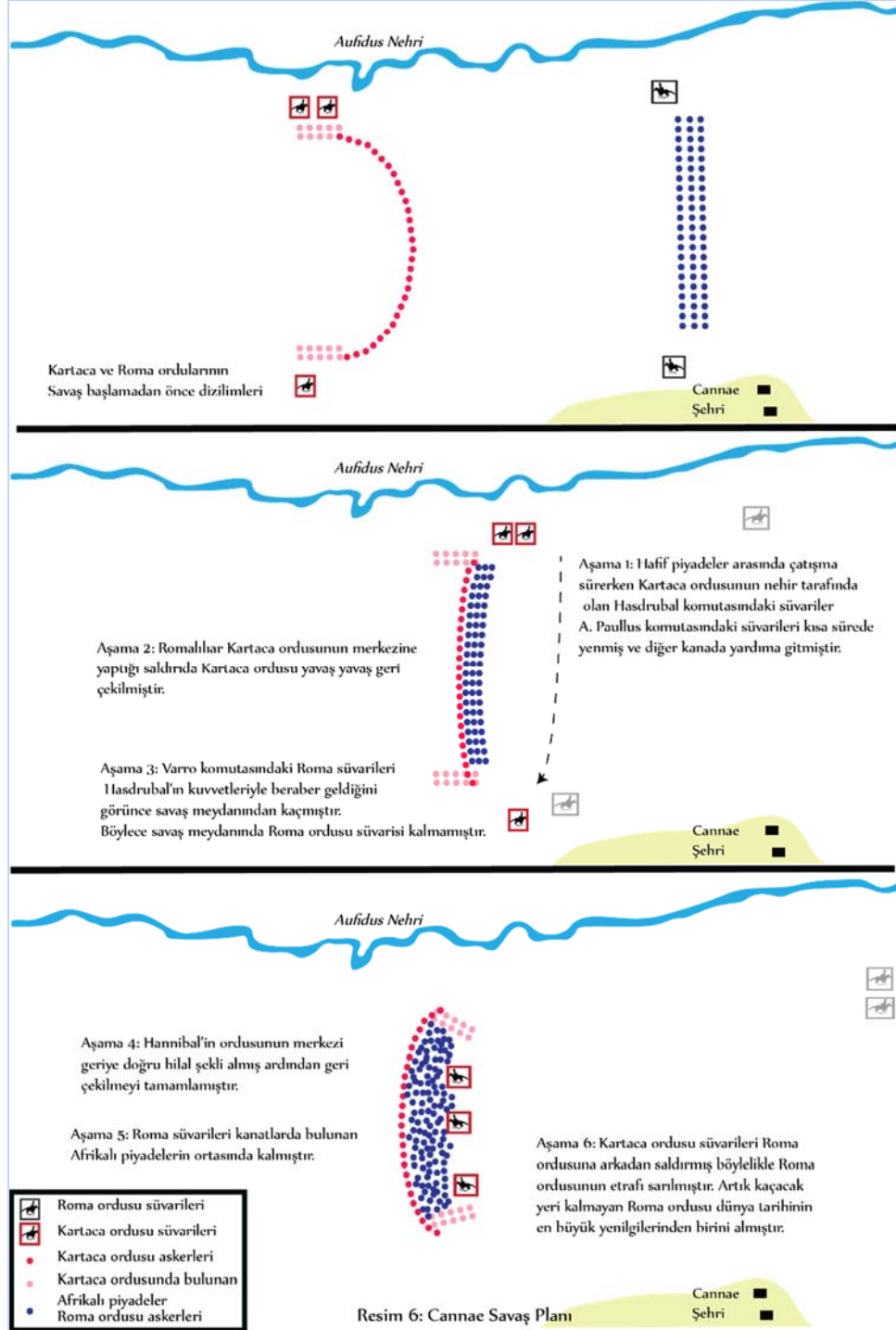
¹²¹ Livy, XXII.52.

¹²² Michael Naiberg, **Warfare in World History**, Routledge, New York, 2001, 16.

¹²³ Martin Middlebrook, **The First Day of the Somme**, Viking, London, 1971, 262-264.

¹²⁴ Cormac O'Brien, **Outnumbered**, Fair Winds Press, Beverly, 2010.

bahsettiği ve en çok bilinen “stratejinin babası” lakabının verilmesine sebep olacak örnek bir başarıdır¹²⁵.

¹²⁵ Theodore Ayrault Dodge, *Hannibal: A History of the Art of War Among the Carthaginians and Romans Down to the Battle of Pydna*, Da Capo Press, Cambridge, 2012, 245.

Cannae'deki yenilgi haberinin Roma'daki etkisi büyük oldu. Tanrılara insanlar kurban edildi. Forum Boarium'da Kelt bir kadın bir erkek, birde Yunan erkek ve kadınında bulunduğu kurbanlar diri diri gömüldü¹²⁶. Livy yine aynı paragrafın devamında insan kurban etmenin ilk kez yapılmadığından da bahsetmektedir.

Zama Savaşı (MÖ 202): İspanya'da yapılan ve İspanya'nın Roma egemenliğine geçmesiyle sonuçlanan İlipa Savaşı'nın ardından Kartaca İspanya'dan çekilmiştir. Ardından MÖ 204 yılında ise Roma, Afrika'ya asker çıkarmıştır. Daha sonra Africanus unvanını alacak olan Scipio Africanus'un¹²⁷ başarılı savaşları neticesinde Kartaca barışa razı olmuş ve İtalya'da hala yenilgi yüzü görmeyen Hannibal'i Kartaca'ya çağırmıştır. Afrika'ya çağrılan Hannibal geri döndü ama diğer Kartacalı komutan, Hannibal'in kardeşi Mago MÖ 203 yılında Milan yakınlarındaki savaşta yaralanmış ve geri dönerken yolda ölmüştür. Mago'nun ölümü ve Hannibal'in geri dönmesiyle Roma'nın en büyük düşmanlarından biri daha Pyrrhus gibi parlak zaferlere rağmen ülkesine eli boş döndü. Hannibal MÖ 203 yılının sonbaharında Kartaca'dan gönderilen gemilere binerek henüz bir çocukken ayrıldığı anavatanı Kartaca'ya 40'lı yaşlarda geri dönmüş ve indiği yer, Leptis'e yakın bir noktada Hadrumentum ve Thapsus şehirleri arasında kampını kurmuştur¹²⁸.

Sicilya ve Sardinya'dan Roma ordusu için gelen erzak gemileri fırtına nedeniyle Cape Bon'un batısına doğru sürüklenmiştir. Kartaca şehrinin hemen karşısındaki adalarda da kıyıya vuran gemiler vardır. Uzun savaşlar ve Roma'nın baskısı altında iase sıkıntısı yaşayan halk bunu bir fırsat olarak görmüştür. Ancak bu gemilerin Kartaca'ya getirilmesi demek Roma ile henüz yeni yapılan barış anlaşmasını bozulması anlamına gelmektedir. Kartaca'yı bu gemilere el koymaya iten bir diğer sebep ise anlaşmanın getirdiği erzak zorunluğuydu. Kartaca'da karar verildi ve Roma'nın erzaklarına el konuldu.

Savaş ihtimalinin belirmesine üzerine her iki ordu da savaş için hazırlıklara başlamıştır. Hannibal'in ordusunun şimdiye kadar ki en önemli unsuru olan süvarileri teşkil eden Numidyalıların artık Roma tarafına geçmiş olması ile Hannibal en önemli gücünden mahrum kalmıştır. Ancak Areakidai gibi bazı kabilelerle anlaşma yaparak bu açığı gidermeye çalışsa da Hannibal'in İtalya'dan Afrika'ya gelirken atları da getirme imkânı yoktur¹²⁹. İkinci Kartaca Savaşı ile özdeşleşen ve bütün olaylar etrafında dönen Hannibal, Kartaca'nın bu beklenmedik hareketinin başlattığı krizi çözmek, savaşın sorumluluğunu yüklenmek zorunda kalıyordu. Hannibal birkaç gün sonra Zama mevkiine gitti ve burada kampını kurdu. Zama mevki, Kartaca'nın batısında ve beş günlük yürüme mesafesindedir¹³⁰.

Kartaca'nın keşif için gönderdiği askerler, Scipio'nun devriye birlikleri tarafından yakalandı. Scipio, bu askerleri esir almak yerine onlara kampı gezdirerek, istedikleri bütün bilgileri liderleri Hannibal'e götürmelerini emretmiştir. Kısa süre sonra Masinissa 6.000 piyade ve 6.000 atlı ile Zama'ya ulaştı. Masinissa'nın gelişi ile artık güç dengeleri Scipio'dan yanadır¹³¹.

¹²⁶ Livy, XXII.57.

¹²⁷ MÖ 218 yılı konsülü Cornelius Publius Scipio'nun aynı isimdeki oğludur.

¹²⁸ Livy, XXX.25.

¹²⁹ Polybius, XV.5; Lazenby, 217.

¹³⁰ Livy, XXX.26.

¹³¹ Polybius, XV.5.

Daha sonra Scipio kampını toplayarak Polybius'a göre Megaron¹³², Livy'ye göre Naraggara¹³³ yani Cezair ile Tunus sınırı yakınların Sakhiet Sidi Youssef'e¹³⁴ gitti. Artık savaş kaçınılmaz bir hale gelmesine rağmen her iki komutanda daha fazla kan dökülmemesi için görüşme yaptı. Son görüşmelerden de bir sonuç çıkmayınca, artık Antik dönemin ünlü iki komutanı savaş için karşı karşıya gelmiştir.

Savaş, Scipio ve Hannibal görüşmesinden bir gün sonra MÖ 202 yılı sonbaharında başladı. Hannibal'in ordusunda Balearlı, Kelt, Ligur ve Faslı; Mago'nun birkaç yıl önce komuta ettiği askerler vardı. Ancak ordunun çekirdeği kendi askerlerinden oluşuyordu. Çoğunluğu İspanya'dan, Afrika'dan, hatta Bruttium'dan getirdiği askerler ile birlikte ordunun toplamı 40.000 yakındır¹³⁵. Bunların 4.000'i süvaridir. Hannibal'in savaş stratejisi öncekilerden farklıdır. Önceki savaşlarda savaşın sonucunu belirleyecek unsur olarak süvarileri kullanırken bu savaşta asıl rolü piyadeler üzerine yüklemiştir. Romalıların 3 sıralı dizilimleri bu kez Hannibal tarafından uygulanmıştır. İlk sırada Ligurlar, Keltler, Balearlı sapancılar ve bazı Kuzey Afrikalı kabilelerden oluşmakta ve sayıları 12.000'dür. Hannibal'in ordusundaki bu kabilelerden toplanmış askerlerin Roma veya Kartaca gibi disiplinli bir ordu yerine kabile savaşlarında savaşmış olmaları ve savaş disiplinin kazanan ve kaybedeni belirlediği bu savaşta etkileri düşüktür. İkinci çizgi Kartaca'nın Libya ve Afrika'daki egemenlik alanlarından toplanmış askerleri vardır. Üçüncü çizgide ise Hannibal'in İtalya'dan beraberinde getirdiği kendi askerleri vardır. Sağ ve sol kanatta ise daha sonra ittifak kurduğu bu küçük kabilelerden topladığı süvariler konuşlanmıştır¹³⁶.

Hannibal ile ilgili bir diğer önemli bilinmeyen İtalya'dan ne kadar asker getirdiğidir. Hannibal'in toplam ordusunun 40.000 olduğunu belirtmiştik¹³⁷. Hannibal'in süvari sayısı ise 4.000 idi¹³⁸. Hannibal'in piyade asker sayısı 36.000'dir¹³⁹. Hannibal üç çizgiden oluşturduğu askerlerin birinci sırası 12.000 idi¹⁴⁰. Böylelikle geriye ikinci ve üçüncü çizgide konuşlanan 24.000 asker kalıyordu. Bu askerleri yaklaşık olarak eşit dağıtıldığında Hannibal'in İtalya'dan yanında getirdiği asker sayısı yaklaşık olarak 12.000 civarı olmaktadır.

Savaşta bir diğer önemli etkenlerden birisi olan coğrafi yani jeostratejik faktörlerdir. Özellikle Trasimene gölü yakınlarındaki savaşta Hannibal'in en önemli avantajı coğrafya olmuştu. Hannibal'in diğer savaşlarından farklı olarak savaş yeri Hannibal tarafından seçilmemiştir. Hannibal açısından bir diğer büyük dezavantaj önceki savaşlarında en etkin biçimde kullandığı süvariler sayı açısından Romalılardan azdır ve Masinissa'nın Numidyalı süvarilerinin aksine savaş tecrübesinden yoksunlardır.

¹³² Polybius, XV.5-6.

¹³³ Livy, XXX.29.

¹³⁴ Serge Lancel, **Carthage**, (çev. Antonia Nevill, Wiley-Blackwell), Massachusetts, 1995,174.

¹³⁵ Polybius, XV.14.

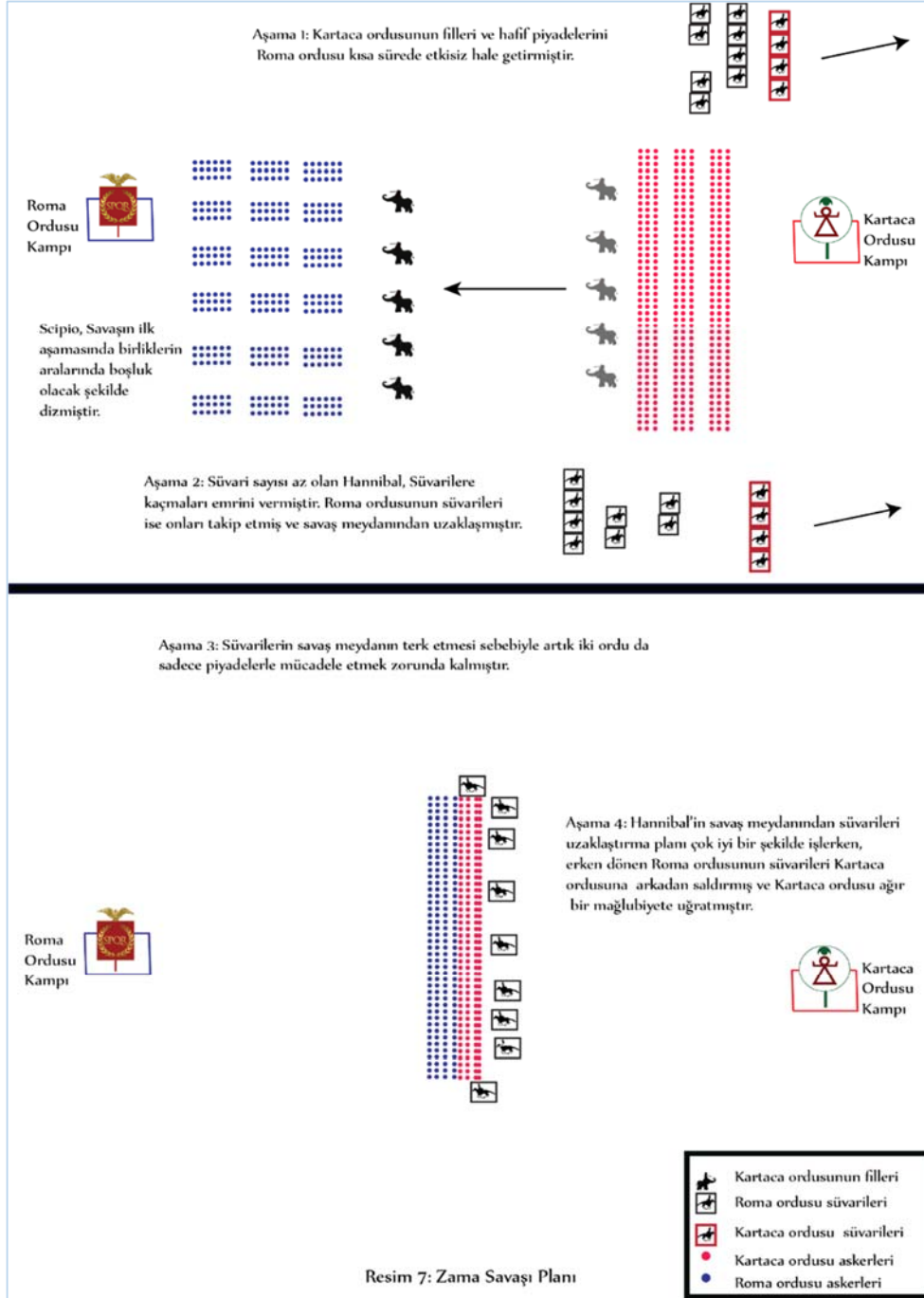
¹³⁶ Polybius, XV.11; Livy, XXX.33; Appian, **History of Libya**, 40.

¹³⁷ Polybius, XV.14.

¹³⁸ Appian, **History of Libya**, 40.

¹³⁹ Lazenby, 222.

¹⁴⁰ Polybius, XV.11.

Scipio'nun süvarilerle ilgili bir sorunu yoktur. Numidyalı Kral Masinissa tüm askeri gücü ile Scipio'nun yanındaydı ve Scipio'nun komuta ettiği ordunun sağ kanadındadır. Gaius Laelius Roma ordusu ve Latin süvarileri ile sol kanattadır. Scipio'da Hannibal gibi Roma'nın klasik dizilimi olan üç çizgi şeklinde dizilmişti

fakat bu kez aralarında büyük boşluklar vardır. Kartaca ordusunun Filleri ile karşılama durumunda bu boşluklara çekilecek şekilde konumlandırıldı¹⁴¹.

Savaşın ilk safhası filler ve hafif piyadelerin çarpışmasıyla başlamıştır. Hannibal ordusundaki fillerin önemli kısmı genç ve iyi yetiştirilmemiştir. Scipio'nun ordusundaki trumpeterler ve boruların gürültüsü ile korkup Roma ordusundan daha çok kendi ordusuna zarar vermiştir. Masinissa'nın sayıca ezici üstünlükteki süvarilerinin de saldırısı ile Hannibal için bu savaşta filler ve süvariler faslı kapanmıştır. Ancak Kartacalı süvarilerin bu çekilişi bir yenilgi değildir. Süvari dezavantajının farkında olan Hannibal büyük bir risk alarak savaşın başında süvarilerine geri çekilmesi emrini vermiştir. Böylelikle Roma süvarileri Kartaca ordusunun süvarilerini takip ederken Hannibal eşit şartlarda Roma'nın piyadeleri ile baş edebileceklerdir¹⁴².

Savaşın kaderini belirleyecek olan piyadelerin çatışmaları başladı. Romalılar Kartaca ordusunun ilk saftaki askerlerini yenerek ilerlerken Scipio, ordusunu geri çağırdı ve yeniden organize etti ve dizilimini sıkılaştırdığı ordusunu ileri doğru sürdü. Savaşın kazanıp kaybedeni hala belirsizdir. İkinci çizgideki kanlı çatışmaları bitiren olay, Numidyalıların ve Roma süvarilerinin Kartaca ordusunu arkadan vurması olmuştur. Hannibal süvarileri taktiksel bir çekilme ile Roma ve Numidya süvarilerini oyalasalar dahi Numidyalıların Hannibal'in planladığından daha erken dönmesi ve orduya arkadan saldırması sebebiyle ordu dağıldı. Hannibal'in askerleri Numidyalıları arkadan saldırdıktan sonra dağılmak ve kaçmak yerine savaşarak öldüler. Hannibal için Zama yenilgiyle noktalandı ve kaçtı. Scipio'ya zeferi getiren şey taktiksel üstünlüğü değil, Hannibal'den daha iyi bir orduya sahip oluşudur¹⁴³.

Hannibal, Hadrumentum'a kaçarken Kartaca'nın Roma tarafından esir edilen eski müttefiki Syphax'ın oğlu Vermina'nın çoğunluğu süvari olan askerler ile Hannibal'in yardımına geldiği bilgisini aldı. Fakat talih bu kez Hannibal'den yana değildi. Çünkü çok geçti ve savaş bitmişti. Vermina'nın topladığı askerlerde Roma tarafından saldırıya uğramış ve büyük bir bölümü öldürülmüştür¹⁴⁴.

Hannibal bu yenilginin sonunda silah elinde ölebilirdi ancak belki bir fırsatını bulup ülkesine savaşta hizmet ettiği gibi barışta da hizmet edebileceği düşüncesiyle veya Roma zafer geçit törenlerinde sergilenmekten korktuğu gibi sebeplerden dolayı olsa gerek savaştan kaçmayı tercih etmiştir¹⁴⁵. Elçilerin Hannibal'in üzerine tüm savaşın sorumluluğunu yıkması, Kartaca'nın içindeki politik rakiplerinin güç kazanması gibi sebeplerden dolayı günah keçisi olan Hannibal için kaçmaktan başka çare kalmamıştır.

¹⁴¹ Polybius, XV.9.

¹⁴² Frank William Walbank, *A Historical Commentary on Polybius II*, Clarendon Press, Oxford, 1967, 105.

¹⁴³ Polybius, XV.14-15.

¹⁴⁴ Livy, XXX.36.

¹⁴⁵ Nic Fields, *Hannibal*, Oxford, Osprey, 2010, 31.

İlk Biyokimyasal Silah?

Hannibal MÖ 196 yılında Kartaca'da suffet seçilmiş¹⁴⁶ MÖ 195 yılında ise Kartaca'dan kaçmak zorunda kalmış ve Selevkos kralı III. Anthiokos'a sığınmıştır. III. Anthiokos MÖ 190 yılında Magnesia'da (Manisa) Roma'ya yenilince Hannibal tekrar kaçmıştır. Hannibal'ın, Bithynia Kralı I. Prusias'ın yanına gelişi tarihi MÖ 186 yılıdır. Bithynia ile komşusu Pergamon Krallığı arasında aynı yıl savaş başlamıştır. Justinus, iki devletin aralarındaki barışı bozma sebebini Prusias'ın Hannibal'e olan güveni olarak göstermektedir¹⁴⁷. MÖ 197 yılında ölen Attalus'un yerine oğlu II. Eumenes geçmiştir. Anthiokos ile savaşta Pergamon, Roma'nın yanında yer alırken, Bithynia ise, Selevkosları yarı yolda bırakarak tarafsız kalmıştır. Prusias ve Hannibal'ın yeni düşmanı Roma'nın müttefiki II. Eumenes'tir¹⁴⁸.

Hannibal ve Prusias, II. Eumenes ile MÖ 186 yılında başlayan mücadelenin son savaşını MÖ 183 yapmıştır. Prusias karada komutan, Hannibal ise denizde donanmanın amiralidir. Yapılan savaşta Prusias karada yenilmiştir. Karada Prusias'ın kontrol ettiği ordu Eumenes'e yenildikten sonra donanmayı komuta eden Hannibal, savaşın öncesinde toplatıp çömlüklerini içine koydurduğu zehirli yılanları savaşın kızıştığı bir zamanda Pergamon gemilerine attırdı. Pergamonlular zehirli yılanlardan korkup gemilerini terk etmeye mecbur kaldı. Böylece Bithynia denizde Hannibal sayesinde savaşı kazandı¹⁴⁹. Hannibal'ın bu taktiksel hamlesini bazı tarihçiler biyolojik savaşın ilk örneklerinden biri olarak değerlendirmektedir¹⁵⁰.

Sonuç

Eskiçağ'ın en büyük komutanlarından biri olan Hannibal, İskender gibi bir kral, Caesar gibi Triumvir veya diktatör ya da Traianus gibi imparator değildir. Dolayısıyla sahip olduğu her şeyi idareli kullanmak ve başkalarının uygun gördüğü kararlara itaat etmek zorundadır. Askeri veya lojistik desteği istediği gibi yönlendirebilmek veya imkânlar ölçüsünde ihtiyacı olanı temin edebilmek gibi bir yetkisi yoktur. Bu bakımdan İtalya'da ilk üç yılda büyük zaferler kazanırken bile uzun süre Kartaca senatosu yardım göndermemiş adeta Hannibal'i İtalya'da yapayalnız bırakmıştır. Savaş meydanlarına çıkarabileceği asker sayısı, Kartaca ve müttefiklerinin toplam insan sayısından bile fazla olan Roma topraklarına Hannibal, adeta bir intihar görevi için gönderilmişidir. Hannibal, yenilgi veya hatanın telafisi olmayan bu zorlu durumla başa çıkmayı başarmış, düşman topraklarında büyük zaferler kazanmıştır. Bu durum Hannibal'i diğer komutanlara üstün kılan vasıflardan biridir. Bu makale Hannibal'ın sadece savaş taktiklerini nasıl uyguladığı ile ilgilidir. Oysaki düşman topraklarında sadece savaş kazanarak hayatta kalmamayacağı açıktır. Hannibal etrafı düşmanlarla çevrili bir toprak parçasında lojistik, iye, haberleşme, askerlerin ihtiyaçları, siyasi ilişkiler gibi onlarca farklı durumla başa çıkabilmiştir. Hannibal'ın bu istisnai kabiliyeti onun savaşçılığı kadar

¹⁴⁶ Kartaca'da her yıl yapılan seçimlerle görevlendirilen ve idari mekanizmanın en üstünde yer alan iki kişiye suffet denmektedir (Brian Herbert Warmington, *Carthage*, Robert Hale Limited, London, 1960, 30).

¹⁴⁷ Justin, *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*, (çev. J. Yardley), Oxford University Press, Atlanta, 1994, XXXII.4.

¹⁴⁸ Howard Hayes Scullard, *A History of the Roman World*, Routledge, New York, 2013, 254.

¹⁴⁹ Justin XXXII.4.

¹⁵⁰ Gavin De Beer, *Hannibal Challenging Rome's Supremacy*, The Wiking Press, New York, 1969, 299

diğer maharetleri de bulundurduğunu göstermektedir. Makalede incelediğimiz Hannibal'in savaş taktiklerinin özünü oluşturan bazı etmenler vardır. Bunları maddeler halinde kısaca değerlendirilirse şu başlıkları ortaya çıkmaktadır:

Coğrafyayı Etkin Bir Şekilde Kullanması (Jestrateji): Hannibal'in savaşlarında taktiğin en önemli dayanak noktası coğrafyadır. Tagus savaşında düşmanı nehrin ortasına çekerek, Trebia'da rakibini soğuk sudan geçmeye zorlayarak, Trasimene'de sisi ve dağları saklanmak için kullanarak coğrafyanın getirdiği avantajı değerlendirerek zaferler kazanmıştır.

Rakibin Ruh Halini ve Psikolojisini Çözmesi: Hannibal Trebia Savaşında Sempronius Longus'un savaşa çekebilme için sürekli tacizlerde bulunmuştur. En son Numidyalı süvarileri Roma kampına saldırarak Roma ordusunu şartlar olgunlaşmadan bir savaşa sokmayı başarmıştır. Pusuda bekleyen Mago ise sadece 2.000 kişilik az sayıda asker ile yaptığı saldırı rakibin özellikle savaş motivasyonunu kırmaya yöneliktir. Trasimene savaşında pleblerin desteklediği halk yanlısı Flaminius'u yolu üzerindeki Roma köylerini yakarak savaşa hazır bir psikolojiye bürünmesini sağlamış ve pusuya düşürerek ordusunu yok etmiştir. Fabius Maximus'un savaştan uzak durma politikasına muhalif olan süvari birliği komutanı Minucius Rufus'un savaşa meyilli bir olduğunu iyi bilen Hannibal, Minucius Rufus'a saldırmış ve diktatör Fabius Maximus'un kesin stratejisine rağmen Minucius Rufus'u savaşa çekmeyi başarmıştır. Bu örnekler Hannibal'in bir komutan olarak rakibin zafiyetini iyi bildiğini ve ona uygun bir taktik geliştirdiğini göstermektedir.

Sürpriz Saldırı ve Beklenmeyi Yapması: Beklenmeyi tasarlamak ve uygulamak Hannibal'in savaş taktiklerinin önemli unsurlarında biridir. Alpleri geçerek düşmanın beklemediği hareketi yapması sadece Hannibal için değil savaş tarihinde sürpriz saldırı için verilebilecek en iyi örneklerdendir. Trasimene Savaşında Roma ordusunu gafil avlamıştır. Ager Falernus'ta Roma ordusunu sığırlar ile aldatması Hannibal'in düşmanın beklemediği hareketleri gerçekleştirme konusundaki becerisini göstermektedir. MÖ 208 yılında Hannibal ile büyük bir savaş yapmak için Venusia'da toplanan Roma ordusu savaş yapmadan dağılmıştır. Bunun nedeni Hannibal kampın yakınlarında ağaçlık ve yüksek bir bölgeye Numidyalı süvarilerden oluşan bir birlik yerleştirmiştir. Bu askerler tepeyi kontrol etmek için çıkan Romalı iki konsülü gafil avlamıştır. Konsüllerden Crispinus yaralı bir şekilde canını zor kurtarmıştır. Ancak diğer konsül; Cladius Marcellus bu saldırıda orada öldürülmüştür. Hannibal'in bu hamlesi ile Roma ordusu savaş yapmadan geri çekilmek zorunda kalmıştır. Böylece Hannibal bir savaşı henüz başlamadan bitirmiştir.

Liderlik ve Ordu: Hannibal veya ordusu yenilmez değildir ya da insanüstü yetenekleri yoktur. Üstelik Roma ordusu gibi yakın kültürler ve komşular da değil; dilleri, dinleri, milliyetleri farklı (Balearlı, Numidyalı, İberyalı Kelt) olan savaşçılardır. Hannibal bu askerleri güdülemeyi başaran bir liderdir. Hannibal'in bu farklılığı savaşlarda etkin bir şekilde kullandığı ve onun büyük bir lider olduğu görülmektedir. Kartaca ordusu, Cannae Savaşında bire karşı iki kişi olan Roma ordusu ile savaşa liderlerine güvenerek girmiş ve büyük bir zafer kazanmıştır. Kartaca ordusu, komutanlarının dâhice fikirlerini kusursuz bir şekilde savaş

alanında uygulamayı başarmıştır. Böylece lider ve ordusu ölümlerinden bin yıllar sonra bile tarihin zihninde canlı kalmayı başarabilmişlerdir.

Hannibal'ın Roma için önemine gelince; Hannibal'i yenebilmek için Roma'nun en temel siyasi kurumlarını değiştirmek zorunda kalmıştır. Görevlerin bir kişiye art arda ikinci yıl verilmemesi prensibi değişmiş, böylece cumhuriyet geleneklerine aykırı olarak Roma'da devletin önüne geçecek bireylerin ortaya çıkmasına ortam hazırlamıştır. Roma, Hannibal'i ancak kendi taktikleriyle yenebilmiş ve bunu diğer devletler için de uygulamıştır. Hannibal'ın Alpleri geçişi Roma'nın zihninde çok ağır tahribat yaratmış ve artık Akdeniz'in en ücra köşesindeki olaylara bile duyarsız kalmamaları gerektiğini öğrenmişlerdir. Böylece Roma'nın siyasi olaylara bakış açısını kökten değiştirmiştir. Ayrıca Hannibal ustaca taktiklerle ağır mağlubiyetler yaşattığı Roma'ya bir anlamda savaş sanatını öğretmiş bir dünya devleti olmasına istemeden de olsa büyük bir katkı sağlamıştır.

Resim 8: Hannibal'ın yaptığı Savaşlar, savaşların coğrafi konumları ve savaşın yapıldığı tarihi gösteren bir harita.

Hannibal'ın Savaşlarının Genel Kronolojisi¹⁵¹

Tarih	Savaşın Adı	Rakip	Savaş Taktiği	Sonuç
MÖ 220	Tagus Savaşı	Carpetani Kabilesi	Sahte Geri Çekilme	Kartaca Zaferi
MÖ 218	Rhone Geçiş Savaşı	Volcae Kabilesi	Rakibe arkadan saldırma	Kartaca Zaferi
MÖ 218	Alpleri geçişte yapılan iki savaş.	Allobroges ve Alplerde yaşayan Kelt Kabileler	Savunma	Ağır kayıplar verilmiş fakat Kartaca Ordusu kurtulmuştur.

¹⁵¹ Kuşatmalar savaşlara dâhil değildir.

Ayrıca Hannibal'ın bazı savaşları (Cannae, Trasimene ve Zama) tarihçilerin çok ilgisini çekmiş ve detaylıca incelenmiştir. Fakat bazı savaşları (Herdonia Savaşları veya Eurymedon Savaşı) hakkında verilen bilgiler ise daha kısıtlıdır. Bu bilgi yetersizliği nedeniyle örneği Herdonia savaşlarında nasıl bir taktik uyguladığı bilinmemektedir.

MÖ 218	Ticinius Savaşı	Roma	Süvari çatışması	Kartaca Zaferi, Roma geri çekilmiştir.
MÖ 218	Trebia Savaşı	Roma	Etrafını çevirme ve Pusu	Kartaca Zaferi
MÖ 217	Trasimene Savaşı	Roma	Pusu	Kartaca zaferi, ölü ve esirlerle birlikte Roma ordusu yok edilmiştir.
MÖ 217	Municus Rufus ile çatışma	Roma	Etrafını çevirme ve Pusu	Kartaca Ordusu Minucius'un ordusunun yok edecekken Fabius Maximus kurtarmıştır.
MÖ 217	Ager Falernus çatışması	Roma	Siğırlar ile Roma ordusunun aldatma	Taktiksel Kartaca zaferi Hannibal Roma ablukasını kaldırmayı başarmıştır.
MÖ 216	Cannae	Roma	Etrafını çevirme	Kartaca zaferi. Tarihin en büyük zaferlerinden biridir.
MÖ 212	Herdonia I	Roma	-	Kartaca Zaferi, Sayıca az olan Gnaeus Flaccus'un 16.000 kişilik ordusu yok edilmiştir.
MÖ 210	Herdonia II	Roma	-	Kartaca Zaferi, Cnaeus Fulvius Centumalus'un komuta ettiği 10.000 kişi öldürülmüştür.
MÖ 202	Zama	Roma	Triplex acies	Kartaca Mağlubiyeti, II. Pön Savaşı'nın sonu.
MÖ 190	Eurymedon	Rhodes	-	Hannibal'in bir kısmını komuta ettiği donanma yenilmiştir.
MÖ 183	Bithynia	Pergamon	-	Hannibal denizde zafer kazanmış fakat Prusias karada yenilmiştir.

Kaynakça**ANTİK KAYNAKLAR**

- APPIAN **Roman History I**, Ed. and Çev. Brian McGing, Loeb Classical Library, Cambridge, Harvard University Press, 1912.
- JUSTIN, **Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus**, Çev. J. Yardley, Oxford University Press, Atlanta, 1994.
- TİTUS LIVY, **History of Rome V**, (XXI-XXII), Çev. B. O. Foster, Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, 1929.
- TİTUS LIVY, **History of Rome VI**, (XXIII-XXV), Çev. Frank Gardner Moore, Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, 1940.
- TİTUS LIVY, **History of Rome VII**, (XXVI-XXVII), Çev. Frank Gardner Moore, Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, 1943.
- TİTUS LIVY, **History of Rome VIII**, (XXVIII-XXX), Çev. Frank Gardner Moore, Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, 1949.
- TİTUS LIVY, **History of Rome IX**, (XXXI-XXXIV), Çev. Evan T. Sage, Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, 1935.
- TİTUS LIVY, **History of Rome X**, (XXXV-XXXVII), Çev. Evan T. Sage, Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, 1935.
- PLUTARCH, **Lives III, Pericles and Fabius Maximus, Nicias and Crassus**, Çev. Bernadotte Perrin, Harvard University Press, Cambridge, 1916.
- POLYBIUS, **The Histories II**, (III-IV), Çev. W. R. Paton, Harvard University Press, Cambridge, 1922.
- POLYBIUS, **The Histories IV**, (IX-XV), Çev. W. R. Paton, Revised by F. W. Walbank-Christian Habicht, Harvard University Press, Cambridge, 1927.
- POLYBIUS **The Histories V**, (XVI-XXVII), Çev. W. R. Paton, Revised by F. W. Walbank, Christian Habicht, MA, Harvard University Press, Cambridge, 2012.

ARAŞTIRMA ESERLER

- ARNOLD, Thomas, **History of Rome III**, Gilbert Rivington Press, London, 1846.
- CASPARI, M.O.B. "The Battle Of Lake Trasimene" **Historical Review** 99, 417-429, 1910.
- DALY, Gregory, **Cannae: The Experience of Battle in the Second Punic War**, Routledge, London, 2002.
- DE BEER, Gavin, **Hannibal Challenging Rome's Supremacy**, The Wiking Press, New York, 1969.
- DEMİRCİOĞLU, Halil, **Roma Tarihi I**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011.
- DODGE, Theodore Ayrault, **Hannibal: A History of the Art of War Among the Carthaginians and Romans Down to the Battle of Pydna**, Da Capo Press, Cambridge, 2012.

- FIELDS, Nic, **Hannibal**, Oxford, Osprey, 2010.
- GABRIEL, Richard, **Great Armies Of Antiquity** Preager, London, 2002.
- GOLDSWORTHY, Adrian, **The Roman Army at War, 100 BC-AD 200**, Clarendon Press, Oxford, 1996.
- GOLDSWORTHY, Adrian, **Fall of Carthage**, Cassell, London, 2000.
- GOLDSWORTHY, Adrian, **Cannae**, Cassell, London, 2001.
- GOLDSWORTHY, Adrian **The Complete Roman Army**, Thames & Hudson Ltd, London, 2003.
- HOYOS, Dexter, **Hannibal's Dynasty: Power and Politics in the Western Mediterranean**, Routledge, London, 2003.
- HOYOS, Dexter, **Hannibal, Rome's Greatest Enemy**, Bristol Phoenix, Exeter, 2010.
- HOYOS, Dexter, **Mastering The West**, Oxford University Press, New York, 2015.
- JEAGER, Mary, "Livy, Hannibal's Monument, and the Temple of Juno at Croton" **Transactions of the American Philological Association** 136, 389-414.
- KEEGAN, John, **Face of Battle**, Pimlico, London, 1976.
- LANCEL, Serge, **Carthage**, Çev. Antonia Nevill, Wiley-Blackwell, Massachusetts, 1995.
- LANCEL, Serge, **Hannibal**, Çev. Antonia Nevill, Blackwell, Massachusetts, 1999.
- LAZENBY, John Francis, **Hannibal's War**, University of Oklahoma Press, Norman, 1998.
- MACDONALD, Eve, **Hannibal A Hellenistic Life**, Yale University Press London, 2015.
- McNAB, Chris, **The Roman Army the Greatest War Machine of The Ancient World**, Osprey Publishing, Oxford, 2010.
- MIDDLEBROOK, Martin, **The First Day of the Somme**, Viking, London, 1971.
- MONAGHAN, Patricia, **The Encyclopedia of Celtic Mythology and Folklore**, Facts on File, New York, 2004.
- NAIBERG, Michael, **Warfare in World History**, Routledge, New York, 2001.
- Ó HÓGÁIN, Daithi, **The Celts: A History**, Boydell Press, Woodbridge, 2003.
- O'BRIEN, Cormac, **Outnumbered**, Fair Winds Press, Beverly, 2010.
- PHANG, Sara Elise, **Roman Military Service: Ideologies of Discipline in the Late Republic and Early Principate**, Cambridge University Press, New York, 2008.
- PREVAS, John **Hannibal Crosses The Alps**, Da Capo, Cambridge, 1998.
- PRITCHETT, William Kendrick, **The Greek State at War IV**, University of California Press, Los Angeles, 1985.

RASMUSSEN, Susanne William, **Public Portents in Republican**, L'Erma di Bretschneider, Rome, 2003.

SHELDON, Rose Mary, "Hannibal's Spies." **International Journal of Intelligence and Counter Intelligence** 3, 53-70, 1986.

SCULLARD, Howard Hayes, **A History of the Roman World**, Routledge, New York, 2013.

TENG, Jimmy, **Musket, Map and Money: How Military Technology Shaped Geopolitics and Economics**, De Gruyter Open, Berlin, 2014.

WALBANK, Frank William, **A Historical Commentary on Polybius I**, Clarendon Press, Oxford, 1957.

WALBANK, Frank William, **A Historical Commentary on Polybius II**, Clarendon Press, Oxford, 1967.

WARMINGTON, Brian Herbert, **Carthage**, Robert Hale Limited, London, 1960.